

## **Българско национално изследване**

# **Просоциалност срещу насилие и изключване**

## **Асоциация Родители**

---

„Pro SAVE – Prosociality Against Violence and Exclusion“

№ JUST/2009/DAP3/AG/1224 – 30-CE-0386820-18

This publication has been produced with the financial support of the Daphne III Programme of the European Commission. The contents of this publication are the sole responsibility of the ProSAVE Partnership and can in no way be taken to reflect the views of the European Commission.

# Контекст

---

## Социален контекст

Процесът на развитие и прилагане на детски политики в България стартира с почти 10-годишно закъснение, затова българското общество днес се нуждае от спешно въвеждане на радикални реформи, за да се осигурят най-добрите възможни условия за детско развитие. Според експерти едно от най-значимите постижения в областта на детските права е добре разработената законова рамка и в частност Законът за закрила на детето, както и всички произтичащи от това промени в основното законодателство, касаещи прилагането на Конвенцията на ООН за закрила на детето. Създаването на Отдели за закрила на детето (ОЗД) се припознава като неоспорим успех в контекста на прилагането на Конвенцията.

Откроява се нуждата от цялостна реформа в сферите на социалното подпомагане и детската закрила – опитът от последните десет години дава основание за нова оценка на постиженията и неразрешените въпроси в съществуващата система. Необходимо е във фокусът на бъдещата реформа да се поставят детето, семейството и общността. Препоръчително е и въвеждането на високи стандарти за работа по случай, които да поставят детето и неговата обкръжаваща среда в центъра на внимание в системата на детската закрила. Всички допълнителни подкрепящи дейности като социални услуги, социални и отоплителни помощи, е необходимо да бъдат част от един цялостен план за преодоляване на изолацията и бедността на семейството и детето.

Най-добре ще е ако правителството продължава да финансира въвеждането и прилагането на детски политики с нарастващ приоритет, като това по никакъв начин не означава безцелно изразходване на бюджетни средства. Това особено важи за делегираните от държавата дейности по доставка на алтернативни услуги за деца и семейства в риск. В същото време е необходимо да се предприемат бързи реформи в системата за социално подпомагане, така че държавният бюджет за социални разходи да бъде оптимизиран. Наложителни са и спешни мерки за реструктуриране на някои сектори и за инвестиране в изграждането на професионален капацитет и въвеждането на специфични дейности за деца и семейства в риск.

Въпреки създаването на Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД), независимото наблюдение и оценка на детските права в България продължава да е на незадоволително ниво според мнението на експерти, което съвпада и със заключенията на Комитета по детски права на ООН. За да се промени ситуацията са необходими политическа воля и усилия за създаване на независима структура, която да наблюдава и гарантира спазването и прилагането на детските права.

Необходимо е значително да се подобри механизмът за гражданско включване и активно участие в работата на държавните органи по детските и семейни политики. Това трябва да е една от основните задачи на държавната администрация, така че неправителственият сектор да се превърне в действителен и конструктивен партньор на

държавата. Двата сектора е необходимо да изработят насоки и основни принципи на партньорство и сътрудничество с цел улесняване на диалога и провеждане на широк консултативен процес. Наложително е държавата да осигури годишен бюджет за организациите, работещи в сферата на детските и семейни политики, както и да им възложи конкретни задачи – предоставяне на експертно мнение по дадени въпроси, изработване на препоръки за законодателни и нормативни промени, извършване на специфични дейности на местно и национално ниво.

Според експерти липсата на база данни за децата в България с информация относно възраст, населено място, етнически произход, социален статус, здравен статус и т.н. е причина за често погрешни интерпретации и неефективни политики. Необходимо е въвеждането на задължителни и регулярни обучителни програми за детските права и принципите на недискриминация за всички професионалисти, работещи с деца. Постоянно трябва да се повишава информираността и сензитивността на професионалистите в сферата по въпросите на дискриминацията, етническата толерантност и разнообразие и отговорностите пред едно недискриминативно, интегриращо общество.

В настоящето българското семейство не получава подкрепа да изпълнява своята основна роля на най-добрата среда за отглеждане на детето. Държавата продължава да поддържа една идея, която по същество отрича всички детски политики – а именно че семейството трябва да се наказва и да се подхожда към него с рестриктивни мерки. Семейството се разглежда през парадигмата на отговорност – безотговорност. Семейството не се припознава като единица от първостепенно обществено значение, чиято динамика минава през различни кризи, финансови проблеми, разводи, семейни конфликти, раждания, междупоколенчески конфликти, осиновявания и много други промени, всички от които влияят на детето. Призивът на експертите е за едно по-голямо внимание към българското семейство, което се нуждае от активна подкрепа, за да може да изпълни ролята си на най-добрата среда за отглеждане и възпитание на децата.

Държавата все още възприема своята отговорност към процеса на осиновяване главно като законодателна дейност. Много повече усилия е необходимо да се насочат към стимулиране на осиновяванията и подкрепа на осиновителите, включително чрез законодателни промени в трудовата и социалната политики. Трябва да се разработят широкодостъпни обучителни програми по въпросите на осиновяването, тайната на осиновителството, правата на осиновеното дете и прочее.

От години неправителствените организации работят за и със деца, живеещи в специализирани институции. Днес експертите апелират да се осигури индивидуална грижа за всяко дете в среда, близка до семейната, което на практика означава извеждане на децата от институциите и предоставяне на нови алтернативни форми на грижа в общността. Време е да се затвори пътят на деца към институции чрез финансиране и насърчаване на дейности по превенция на изоставянето, както и различни форми на подкрепа на семействата.

Подаването на сигнали и регистрирането на случаи на злоупотреба с деца продължава да бъде проблемно в две основни сфери – образователната и здравната, тъй като в тези две системи няма ясно дефинирани правила за подаване на сигнали за злоупотреба с деца, нито пък има работещи политики за осигуряване на безопасна и сигурна среда за децата. Това заключение изрично се потвърждава от нарастващия брой на случаи на насилие между връстници в училище.

Изключително важно е да се работи по посока на промяна на обществените нагласи към семейната грижа за деца с увреждания, особено за работещите в сферата на здравеопазването. Здравната система в България системно отказва да приема технологичните новости в медицината и достъпът до иновативни медицински методи остава привилегия на малък брой медици. В тази връзка е необходимо да се разработят програми за обучение на медицинския персонал по отношение на запознаването им с модерни диагностични методи, както и за лечението и рехабилитацията на деца с увреждания. Наложителна е изработката на стандартизирани клинични направления за ефективно лечение и рехабилитация на деца с увреждания, без да се допуска извеждане на детето от семейството и общността.

Необходимо е правителството да разработи и прилага холистична програма за подобряване на майчиното и детското здравеопазване, базирана на принципа „Здраве във всички детски и семейни политики“. Трябва да се гарантира достъпът до основна здравна грижа и здравни услуги на най-уязвимите групи от деца, особено на децата с ромски произход и на децата в малки населени места. Болничната грижа все още не е на достатъчно предразполагащо детската психика ниво. Все още е честа и практиката за ненужно дълга хоспитализация, а болниците не разполагат с адекватни условия за придружаващ възрастен на дете до 6 години.

За съжаление образователната среда не е привлекателна за децата. Съдържанието на учебния материал е прекалено сложно написано и често без връзка с реалния живот. Образователната система е една от последните реформирани от гледна точка на съдържание и подход към децата. Необходими са активни действия за цялостна промяна в образованието, така че учители, деца и родители да извлекат максимум ползи от държавните инвестиции в тази сфера. Предучилищното образование е наложително да обхване всички деца, живеещи в рискови общности, за да се гарантира ранното развитие на всяко дете в позитивна посока. Необходимо е и прилагането на обучителни програми за учители с цел придобиване на умения за работа с деца със специални образователни нужди и за работа в мултикултурна среда. Тези програми трябва да включват и всички ресурсни учители, чиято роля трябва да се предефинира. Повече усилия е необходимо да се вложат в подобряване на физическата среда и достъпът до училищата и до образованието като цяло. Трябва да се направи оценка на ефикасността и устойчивостта на прилаганите десегрегационни практики по отношение на т.нар. ромски училища.

Специално фокусирани върху проблема усилия са необходими за намаляване на броя на ромските деца, отпадащи от училище (особено в малките населени места), за реинтеграция на отпадналите ученици и включването им в различни форми на продължаващо обучение. Част от усилията са свързани със спирането на дискриминацията

в класните стаи чрез програми за учителите, включващи мултикултурно познание и умения, както и стимулирането на процеса на учене в смесена етническа среда. Необходимо е повишаване на качеството на обучение в училищата с преобладаващи ромски ученици, като същевременно се избегне създаването на отделни специфични стандарти за ромските деца. Когато незаконни ромски гета се разрушават, необходимо е да се осигури подслон за семействата и децата, като подобни действия трябва да се предприемат с внимание и след предварителен анализ.

Много сериозен продължава да е проблемът с наказателното право спрямо малолетни и непълнолетни. Липсват случаи на наказателно преследване за икономическа експлоатация на деца – просене, джебчийство, трафик, сексуална експлоатация. Законът за превенция на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни е сериозно критикуван и е необходимо да се замени с нов съвременен закон, който да осигури припокриване със закона за закрила на детето и да премахне наказателния подход спрямо малолетните и непълнолетни нарушители, да осигури условия за адекватни съдебни дела и истинска защита в хода на съдебния процес за деца жертви на престъпления или за деца свидетели. Едно от предложенията на експерти е да се отмени Законът за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, който създава практики за нарушаване на детските права. В тази връзка е необходим задълбочен дебат на експертно ниво относно необходимостта от създаване на специализиран детски съд и обучени съдебни професионалисти в рамките на детското и младежко правосъдие, за да може делата, включващи деца, да се разглеждат с повече внимание, по-бързо и с повече грижа към детето нарушител или жертва.

## **Вид и ниво на емиграция от страни, нечленуващи в Европейския съюз**

Резултати от проучване на Центъра за предприемачество и управленско развитие (CEED България) сочат, че над 200 000 имигранти са се установили в България за последните няколко години. Имигрантите предпочитат големите градове, където могат да си намерят работа и имат достъп до образование и здравни услуги. Подчертава се, че основната причина за нетолерантно отношение към имигрантите от страна на българите е трудността при намиране на работа.

### ***Виетнамската общност в България***

В днешно време виетнамската общност в България е малка, но през 80-те години броят на виетнамските имигранти е бил значително по-висок. От 2005 година насам виетнамската общност наброява 1 500 човека, включително с българско гражданство и местожителство основно в столицата и големите градове.

Според международно споразумение от 1980г. България приема работници от Виетнам като относително по-евтина работна ръка в сферите на ръчен труд. Според приблизителна оценка над 35 000 виетнамски граждани са работили в България между

1980г. и 1991г., а 5 000 студенти от Виетнам са завършили висше образование в различни университети в България.

През 2008 година бе широко оповестено, че вече като страна от Европейския съюз България търси да назначи работници от Виетнам на работа с осигурени договори и временно пребиваване на територията на страната.

### *Турската общност в България*

Турците съставляват 9,4% от общото население на България през 2001 година и са най-голямата малцинствена група в страната. Турската общност става етническо малцинство когато България получава своята независимост след Руско-Турската война през 1877-78г. Тази общност е с турско етническо самосъзнание и се различава от повечето български етнически малцинства и от останалото население на България със свой собствен език, религия, култура, обичаи и традиции.

Днес българските турци са концентрирани като местожителство в две слабо населени области – североизточна и югоизточна България. Статистически резултати от преброяване на населението в Турция през 2000 година сочат, че 480 817 са турските жители, родени в България, което ги прави най-голямата група на чуждестранно родени в Турция. Броят на българските граждани от турски произход, живеещи в Турция, е определен на 326 000 по време на българските парламентарни избори през 2005 година.

### *Китайската общност в България*

Според приблизителни оценки китайците формират малка група от около 5 000 човека. Те са сред най-скорошните имигранти в България, повечето пристигнали след демократичните промени през 1989 година и основно след 1992 година. Повечето китайци са икономически имигранти и в частност инвеститори в малкия бизнес. Според медиите всяка година в България емигрират между 2 000 и 3 000 китайци.

### **Ниво на интеграция**

Посочените по-долу резултати са от изследване, проведено от Британски съвет и Група за миграционни политики в сътрудничество с „Отворено общество“ – София, като България за първи път е част от подобно изследване. Според Индексът на интеграция в миграционната политика, през 2010г. България е на 26 място от 31 страни участнички.

Като най-сериозни проблемни области пред имигрантите в България, идващи от страните извън ЕС, са посочени ограниченият достъп до пазара на труда и до получаване на гражданство и липсата на възможности за активно гражданско участие в политическия живот на страната.

Най-ефективните политики са тези, регулирани от Европейското право – защита от дискриминация, статут на дългосрочно гражданство и събиране на семействата заедно. Антидискриминационният закон обаче се подкопава от прекомерно широките възможности за прилагане на процедурите.

Достъпът до образование за имигрантите в България е много труден. Съгласно критерият за отвореност и достъпност на образователната система за имигранти, България е на последно място. Децата на имигранти, които нямат документи или са с временен статут на пребиваващи, е необходимо да плащат такси, за да посещават училище. В 27 от останалите страни участнички в изследването това не е така и достъпът до училище е свободен.

България е на дъното на списъка и по отношение на възможностите за придобиване на гражданство. Страната ни трябва да реформира своята имиграционна политика в съответствие с другите европейски страни. Например в България се изисква един от най-дългите периоди на пребиваване, преди да се стартира процедура за гражданство – 5 години, като този период може да бъде удължен до 10 години понякога. От друга страна властите разполагат с абсолютна власт да разрешат или откажат гражданство и решението е окончателно. Липсва възможност за обжалване, както е само в още 7 други страни от изследването.

Условията и изискванията за дългосрочно пребиваване са сходни с европейската практика, но все още таксата за разрешително е една от най-високите в Европа. В същото време имигрантите с разрешително за дългосрочно пребиваване не са в така стабилна позиция в сравнение с имигрантите в повечето европейски страни. Разрешителното може да бъде отнето поради различни причини, включително недостатъчни финансови средства и неотчитането на значими причини от личен характер.

Затруднен е и достъпът до пазара на труда. Временно наетите работници могат да се окажат в много неизгодна позиция, независимо от техните умения и компетентности. Придобитата в чужбина квалификация рядко е официално призната и в същото време придобиването на образователна степен и преквалификация в България е практически недостъпно.

Въпреки че имигрантите в България плащат данъци, тези без разрешително за дългосрочно пребиваване нямат право на част от социалните услуги. На имигранти от страни извън европейския съюз не се позволява участие в политическия живот – те нямат право да гласуват и да участват в избори. Забранено е и създаването на политическа партия, както е в още 8 други страни от изследването.

## Основна рамка на насилието сред деца и подрастващи в България

---

Според изследване, обхващащо голям български град, 65 % от учащите признават, че са били свидетели на насилие в училище. На въпроса „Къде има най-голяма вероятност да се сблъскате с агресия и насилие?“ отново отговорът е „в училище“. Високият брой сигнали за насилие отчасти може да се обясни с увеличената чувствителност на българското общество. Въпреки това случаите стават все по-сериозни и децата свикват да виждат насилие около тях.

В отчет на Министерството на вътрешните работи типичните форми на насилие сред подрастващите са: физически наранявания, заплахи, принуда, изнудване, кражби и престъпления срещу частна собственост/лични вещи. Въпреки че различните проявления на насилие в училище и факторите за тях са проучвани, липсва единна статистика за броя и разпространението на случаите на насилие в училище.

Често се наблюдава явлението как млади хора се опитват да спечелят власт и популярност чрез поведение на насилие. Липсата на широко достъпни просоциални дейности за деца и младежи допълнително допринася за разпространението на агресивност в училище. Повечето от културно-спортните масови дейности за деца и младежи са незастъпени или платени, а някои от тях изискват скъпа екипировка, която семейства с ниски доходи не могат да си позволят. Това на практика лишава много деца от възможност за ползотворно организиране на времето. Същевременно липсата на сътрудничество между училището и семейството става основна причина за липсата на ефективни социални умения у децата.

Рисковите фактори са взаимосвързани. Според произхода им те могат да се разделят на външни (микро- и макросоциални) и вътрешни (индивидуални). Според произтичащите от тях последствия за поведението на децата, факторите могат да се разделят на първични (негативни промени в средата, които детето не може да контролира) и вторични (негативни промени в средата или в индивида, които детето може частично да контролира). Най-силно действащият първичен фактор е възрастта на детето, следван от факторите на микросоциалната среда. Тази класификация е широко прилагана в контекста на анализът на съдебната практика и се използва като инструмент за управление на рисковете на базата на способността на съда да разпознава и действа според първичните рискове.

Макро-социалните фактори имат най-слабо влияние върху детското поведение, тъй като по принцип макро средата насърчава позитивните модели на поведение. Нейното влияние зависи от микросоциалните фактори, които могат както да разсеят, така и да засилят нейното въздействие. Проучва се влиянието на специфични макро-социални рискове – общоприетите законови и морални стандарти, обществените нагласи за прието поведение спрямо децата, социалните и икономическите условия, различните вероизповедания и секти, медиите.

Микросоциалните рискове имат основна роля за възникването и консолидирането на негативни, отклоняващи се от общоприетото тенденции в детското поведение, тъй като тяхното влияние е директно насочено към основния начин, по който детето възприема себе си и другите в обкръжението си. Микросоциалните рискове също така определят интензивността и посоката на действие на макро-социалните фактори и проявлението на редица индивидуални фактори. Проучването на министерството се основава на подробен анализ на рисковите процеси в семейството, училището и обкръжаващата среда, включително процесите, свързани с форми на насилие, злоупотреба, negliжиране и техните симптоми, както и връзката с девиантното детско поведение.

Индивидуалните рискови фактори са на второ място сред микросоциалните рискове предвид тяхното влияние върху детското поведение и на първо място, ако са в резултат на микросоциален натиск; индивидуалните фактори консолидират устойчиви модели на поведение. Проучването предлага детайлен анализ на биологичните фактори (възраст, пол, произход) и психологическите фактори (личностови характеристики, поведение, употреба и злоупотреба с психоактивни вещества, взаимоотношения и нагласи). Възрастта е основен риск за виктимизиране, следвана от рисково детско поведение като елемент от криминална или последваща престъпление ситуация.

Поведенческите отклонения при децата никога не са следствие на един рисков фактор, а по-скоро са резултат от едновременното влияние на група от рискови фактори. Затова проучването изследва групи от рискови фактори с проявено криминално и виктимизиращо влияние.

В позитивен аспект е важно да се отбележи, че българското общество като цяло е чувствително и осъзнава проблема от различните проявления на насилие. Институциите и неправителствените организации осъществяват проекти за подобряване на социалната интелигентност на децата, като работата трябва да продължи с включване на повече участници в процеса.

## Видове детска престъпност

---

Липсва количествена информация, показваща увеличаване на детската престъпност, въпреки равномерно разпространеното и постоянно увеличаване на отчитаната обща престъпност. Детската престъпност има тенденция за увеличаване до 2004 година (годината, в която Законът за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни е променен), след което следва спад. Като цяло престъпленията, извършени от деца и младежи, са относително стабилен процент от общата престъпност – около 10%.

Процесът на намаляване на детската престъпност се компенсира от тенденция за влошаване на качествените показатели, особено по отношение на начина на извършване на престъплението, мотивите на нарушителя и отчитането на по-ниска възрастова граница на извършителите. От гледна точка на вида престъпление в статистиката доминират кражбите – 70% от престъпленията, извършени от деца. Наблюдава се и постоянна тенденция за увеличаване на криминалния контингент непълнолетни престъпници, извършители на престъпления, свързани с наркотици – 3-4% от престъпленията на деца.

От гледна точка на вида делинквентно поведение, най-често срещаните форми са: бягство от вкъщи, скитничество и просене, бягство от училище и употреба на психоактивни вещества. След промяната на Закона за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни през 2004 година и включването на бягството от училище и участието в хомосексуални действия като нарушения, е регистриран пик в броя на антисоциални престъпления, извършени от деца.

Погледът върху истинския мащаб на престъпленията, извършени срещу деца, представлява значително предизвикателство, поради факта, че тези актове остават скрити от общественото внимание поради редица обективни и субективни причини. През 2006 година е регистриран пик от 38% кражби. Налага се заключение, че в по-голямата част от случаите жертвите на престъпления, извършени от непълнолетни, също са непълнолетни. Наблюдава се закономерност, че някои видове престъпления се извършват срещу жертви и от двата пола. Сексуалните престъпления най-често се извършват срещу момичета, докато всички други видове престъпления по-често се извършват срещу момчета.

## Съдебни случаи, включващи деца извършители на насилие

---

Кражбите, грабежите и притежаването на дрога са най-често извършваните престъпления от деца в България. Престъпността сред малолетните и непълнолетните през 2010 година се е увеличила с 10 % в сравнение с 2009 г., сочат анализите на прокуратурата. Магистратите са работили по 3998 дела срещу деца през 2010 г., от тях 2548 са нови.

На съд са дадени 2945 момчета и момичета. Осъдени са 90 % от тях, като по-малко от 10 % все още нямат влезли в сила присъди. Повечето от делата са за кражби и грабежи. За шофиране без документ за правоуправление се водят 14 разследвания, а за шофиране след употреба на алкохол – 157 дела. Смущаващ е и броят на делата за посегателства срещу личността – общо 318, като от тях най-много са обвиненията за нанасяне на побой и телесни повреди. Според данни на Върховната касационна прокуратура, 2/3 от делата срещу непълнолетни приключват средно за 7 месеца, а за останалите е нужна около година.

Осемдесет процента от наказанията, налагани на подрастващите, са пробация или порицание. Пробацията включва 6 мерки, две от които са задължителни – осъденият се подписва всеки ден и се среща веднъж месечно с пробационен служител. Останалите мерки са: включване в програми за обществено въздействие, ограничения в свободното придвижване в рамките на областта или страната, полагане на поправителен и безвъзмезден труд в обществена полза.

Към днешна дата 86 неправителствените организации, членуващи в Национална мрежа за децата (в това число и Асоциация Родители), обсъждат проблемните области, възможните решения, разработването на съвместни становища, позиции и планове за реформа в системата на детското правосъдие и за защита на децата от всякакви форми на насилие.

Основната цел на Национална мрежа за децата е да изгради концепция за реформа в детското правосъдие чрез промяна в нормативната уредба и структура. За целта се предприемат редица от стъпки и дейности:

1. Застъпничество и работни срещи за обсъждане на реформата в областта на детското и младежкото правосъдие.
2. Изготвяне на доклад като принос на НМД по извършвания Първи универсален периодичен преглед по правата на човека в България в рамките на Съвета по правата на човека на ООН.
3. Изготвяне на доклад на НМД с анализ за законодателството, политиките и практиките за правата на децата у нас по проект на Европейския информационен център.
4. Обсъждане, превод и популяризиране на насоките на Съвета на Европа за приятелско към децата правосъдие – съвместно с УНИЦЕФ -България.
5. Изработване и разпространяване на съгласувана в НМД концепция за реформата в детското правосъдие.

6. Изпращане на обратна връзка по проекто-концепция за реформа в детското правосъдие, изготвена от междуведомствена работна група.
7. Провеждане на кампания за ратифициране на Конвенцията на Съвета на Европа относно защитата на децата срещу сексуална експлоатация и сексуално посегателство.
8. Лобиране и застъпничество за осъществяване на ефективна държавна политика за превенция на ранните бракове.
9. Застъпничество за определяне на координатор за България в програмата на Съвета на Европа по отношение на насилие върху деца.

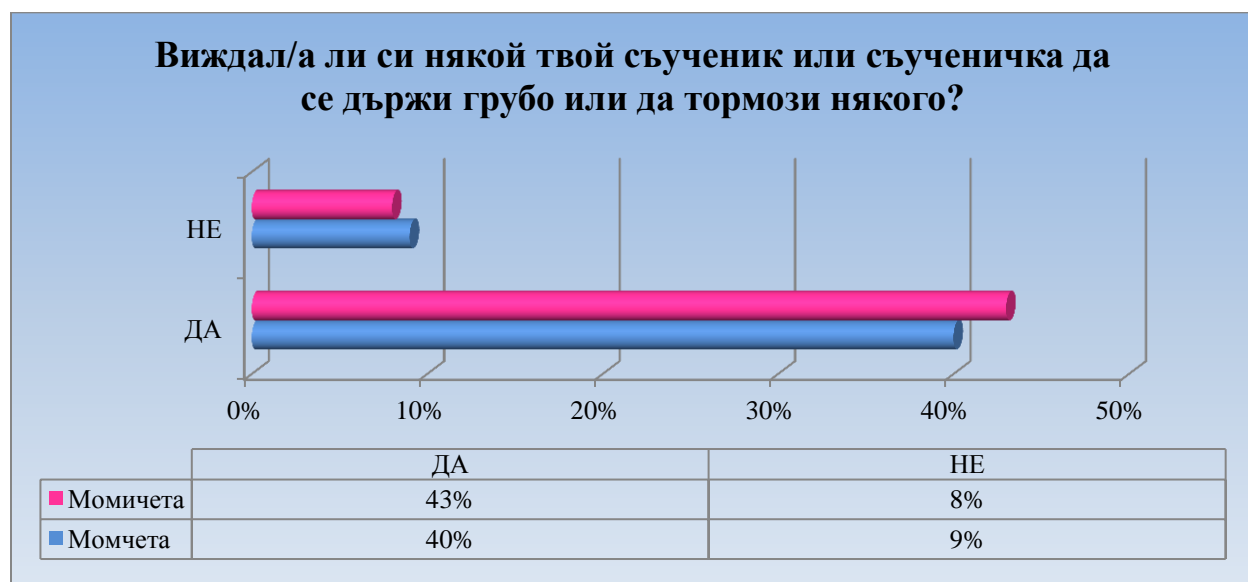
# Изследване на възприятието за насилие в начално училище и проучване на проявите на насилие

## 6-7-годишни

Анкетирани са 53 деца във възрастта 6-7 години, 49% от тях са момчета и 51% момичета. Всички изследвани деца са в първи клас, 6-годишните са 2%, а 7-годишните – 98%. Това процентно съотношение се дължи на факта, че децата в България започват училище на 7-годишна възраст.

Отговорите, които са посочили децата на въпрос четири: „Виждал/а ли си твой съученик или съученичка да се държи грубо или да тормози някого?“ са показани на фигура 1.

фигура 1



От фигурата става ясно, че общо 83% от децата са виждали свой съученик или съученичка да се държи грубо или да тормози някого, докато 17% казват, че не са се сблъскали с подобна ситуация. Тези данни могат да означават, че децата са чувствителни към такива прояви в своята социална среда.

Сцена 1 описва ситуация, в която деца се присмиват на свой съученик, че е дебел и изследваните лица трябва да изберат една от посочените три реакции на детето.

В таблица 1 са посочени отговорите на децата.

таблица 1

<b>Сцена 1 Съученици се присмиват на дете от класа, че е дебело</b>			
<b>Отговори</b>	<b>Момчета</b>	<b>Момичета</b>	<b>Общо</b>
1. Детето не се обижда и се смее	7,55%	15,09%	22,64%
2. Детето се ядосва и на свой ред обижда едно от децата	7,55%	3,77%	11,32%
3. Детето е тъжно и си мълчи	33,96%	32,08%	66,04%
<b>Общо</b>	<b>49,00%</b>	<b>51,00%</b>	<b>100,00%</b>

От таблица 1 се вижда, че най-голям процент от децата (66%) избират третата реакция – „**Детето е тъжно и си мълчи**“.

Приемането с чувство за хумор на подигравките „**Детето не се обижда и се смее**“ избират 23% от децата, като 15% от момичета посочват този отговор и 8% от момчетата. Единадесет процента от децата посочват отговор, който включва реакция на директна конфронтация чрез вербална агресия – „**Детето се ядосва и на свой ред обижда едно от децата**“.

Сцена 2 описва ситуация, в която момиче кани всички на парти по случай рождения си ден, само едно от децата не е поканено. Анкетираните деца трябва да посочат един от три възможни отговора за това как реагира детето, което не е поканено на празника.

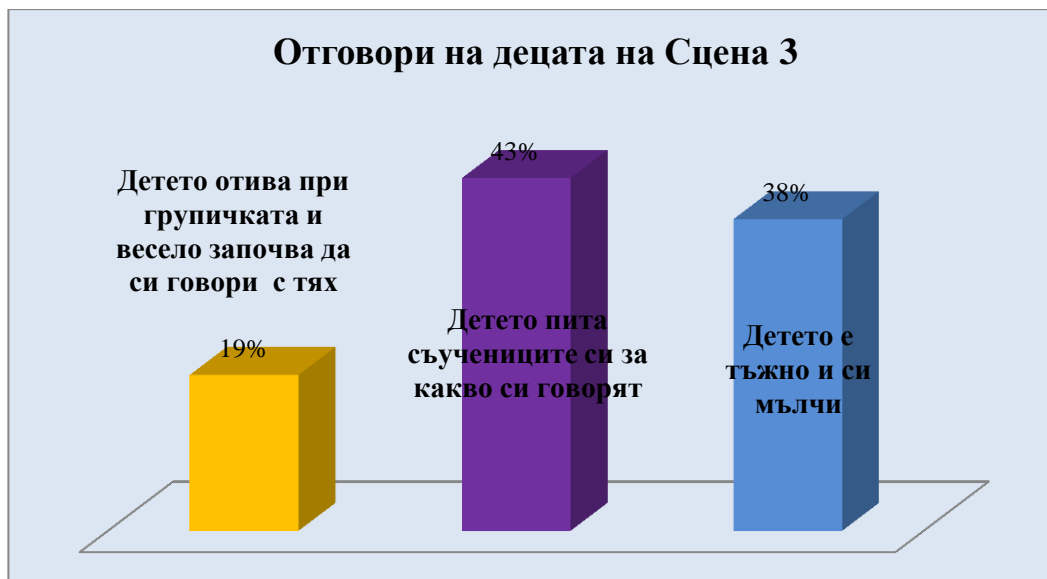
Петдесет и три процента от децата посочват отговор 3 – „**Детето е тъжно и си замълчава**“, 34% избират отговор 2 – „**Детето пита момичето защо не е поканено**“, 13% отбелязват отговор 1 – „**Детето си мисли „Какъв късмет, че няма да ходя на партито. Тъкмо ще отида на тренировка!...“**“.

И при тази ситуация най-голям процент от изследваните лица избират отговора, при който детето не дава израз на емоцията си. 13% посочват отговор, който включва реакция на директен разговор с детето, което е постъпило по този начин.

Сцена 3 представя ситуация, в която деца си шепнат нещо, те клюкарят за свой съученик или съученичка.

На фигура 2 са представени в процентно съотношение реакциите на „жертвата на сплетните“, които са посочили децата в тази ситуация.

фигура 2



Най-голям процент от анкетираните лица (43%) посочват отговор 2 - **“Детето, за което клюкарят, пита съучениците си за какво си говорят“**. 38% избират отговор 3 – **„Детето е тъжно и си мълчи“** и 19% смятат, че **„Детето, за което клюкарят отива при групичката и весело започва да си говори с тях“**.

В Сцена 4 е описана следната ситуация: „Ученик, който често тормози децата, забелязва хубавата химикалка на друго дете и му казва: „Харесва ми химикалката ти. Ще я взема и може да ти я върна, ако реша!!!“.

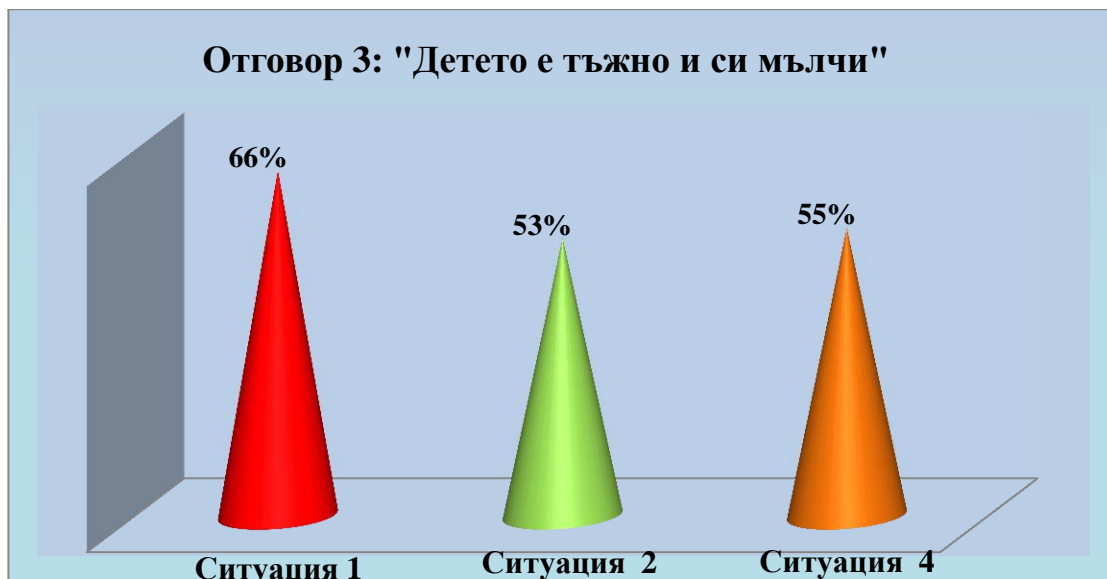
Изследваните лица трябва да изберат една от посочените три реакции на детето, чийто химикал е взет.

Повече от половината деца (55%) избират отговор 3 - **„Детето е тъжно и си замълчава“**, 24% дават отговор 2 – **„Детето не си дава химикалката и отвърща грубо на съученика си“** и 21% считат, че **„Детето му дава химикалката си, но иска друга химикалка в замяна“**.

И в тази ситуация най-голям процент от изследваните лица избират отговора, при който детето не дава израз на емоцията си. Почти еднакъв процент деца посочват като възможна реакция директен сблъсък между съучениците или стратегия за договаряне между двете деца.

При ситуации 1, 2 и 4 най-голям процент от децата избират отговор 3 - **„Детето е тъжно и си мълчи“**, което е изобразено на фигура 3.

фигура 3



В следващата част от въпросника са представени ситуации, в които децата трябва да посочат как се чувстват героите в тези казуси, които са техни връстници.

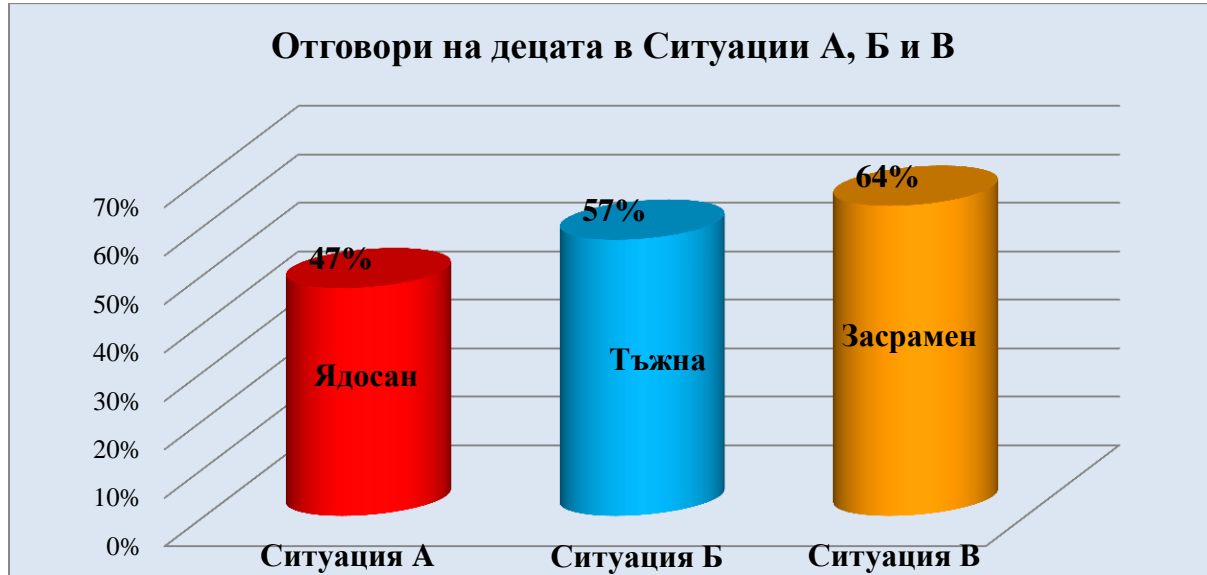
Ситуация А: **“В час по рисуване докато всички деца работят, Христо става от мястото си и нарочно бута Иван, който зацапва рисунката си. Иван трябва да започне рисунката отначало“**. Четиридесет и седем процента от анкетираните лица мислят, че Иван е ядосан в тази ситуация, 39,62% - че е тъжен, 5,66% - че е засрамен, 3,77% - че му е все едно. 1,89% посочват - уплашен, същият е и процентът на тези, които мислят, че Иван е щастлив от случилото се.

Ситуация Б: **„София плаче и казва, че кутията ѝ за моливи заедно с всичките моливи вътре, е изчезнала: някой я взел и я скрил“**. Повече от половината деца (56,60%) смятат, че София е тъжна, 22,64% - че тя е ядосана, 16,98% - че е уплашена и 3,77% - че е засрамена.

Ситуация В: **„Докато преглежда домашното на Петко, учителят прави подигравателни забележки за грешките му. Целият клас започва да се смее, а Петко седи притихнал“**. Най-голям процент от децата (64,15%) казват, че Петко е засрамен, 18,87% - че е тъжен, 15,09% – ядосан и 1,89% - че на Петко му е все едно.

На фигура 4 е изобразено процентното съотношение на най-често даваните отговори в трите гореописани ситуации.

фигура 4



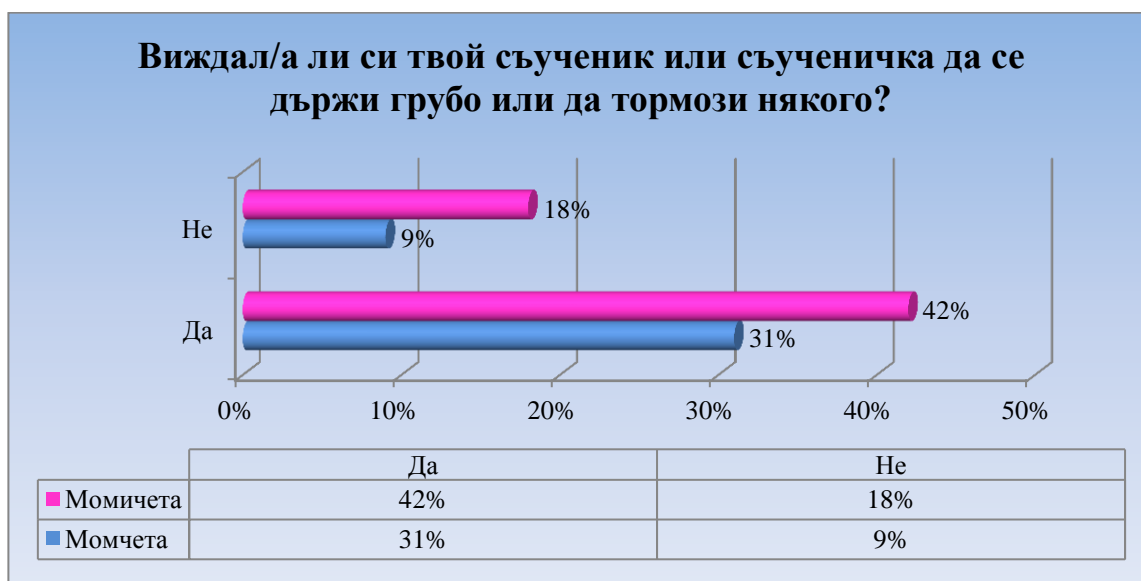
В повечето ситуации децата посочват отговор: „ Детето е тъжно и си мълчи“ при който детето не дава израз на емоцията си. Но от друга страна посочват едни от основните емоции, които човек изпитва- гняв, тъга.

## 8-9 годишни

Въпросникът е попълнен от 55 деца на възраст между 8 и 9 години, като 45% са 8-годишни и 55% са на 9 години. Във втори клас са 69% от децата, а тези в трети клас са 55%. Момчетата са 40%, а момичетата – 60%.

Разпределението на отговорите на въпрос 4: „**Виждал/а ли си твой съученик или съученичка да се държи грубо или да тормози някого?**“ е показано на фигура 5.

фигура 5



Вижда се, че 73% споделят, че са виждали свой съученик или съученичка да се държи грубо или да тормози някого, докато останалите 27% отбелязват, че това не им се е случвало. Почти всички момчета и голяма част от момичетата са били свидетели на ситуация на грубо държание или тормоз.

Долу са представени трите най-репрезентативни истории, които децата са разказали:

1. „Бият се, защото един от тях не е играл по правилата и е обидил някого.“
2. „Видях едно момче от другия клас да задушаваше с хватка един негов съученик.“
3. „Видях едно момиче от съседния клас да вика в ухото на един нейн съученик и да го удря. После момчето каза на учителката им какво е станало и тя наказва момичето да не става от чина си до края на деня.“

Повечето деца казват, че виждали ситуация на насилие в тяхното училище, като голяма част от тях споделят истории за бой и тормоз от страна на едно дете спрямо друго, което е по-слабо и уязвимо.

Следващият въпрос е „**Как се чувстваш в своя клас?**“. На фигура 6 се виждат процентното съотношение на отговорите.

фигура 6



Повечето деца (35 %) казват, че техният клас е място за среща с приятели. Двадесет и седем процента считат класът си за приятно място, а 18% определят училището като задължение. В средата на своя клас 16% споделят, че се чувстват защитени, докато 8% разкриват точно обратното – чувство на незащитеност. В обобщение може да се каже, че за 62% от децата училището носи положителни преживявания, приятни емоции и е свързано с общуване с приятели.

Въпрос 6 „**Когато си на училище случва ли се да оставаш сам/а по време на междучасия?**“ има за цел да установи дали децата прекарват времето си в училище сами. Само няколко деца споделят, че са оставали сами. Трите подобрени отговора от всички деца са положителни. Два от тях са избрани, защото показват причините децата са остават сами през междучасията.

1. „Да, когато всички са си тръгнали и аз чакам мама да ме вземе.“
2. „Да, всеки ден.“
3. „Да, когато всички са до лавката или до тоалетна.“

Въпрос 7 „**Кои са тези неприятни неща, които не би искал да ти причиняват твоите съученици?**“ се отнася до неприятни преживявания в клас, които децата не желаят да им се случват. Трите подобрени отговора са:

1. "Да ме бият, да ме плюят, да ме удрят."
2. "Да ме обиждат, да ме удрят, да ми взимат нещата."
3. "Да ме удрят, да ме бутат, да ме обиждат, да ме изказват на госпожата или да не ми дават да играя с тях."

Децата разказват за различни страни на насилието. Те не искат да бъдат въвличани в бой или да стават жертва на физическо насилие. Същевременно децата са сензитивни и към друг вид агресивност като клюки и подигравки пред учителя и съучениците. За тях грубите думи, обидите и крясъците са емоционално разстройващи и не биха желали да бъдат подложени на подобни преживявания. Децата дават често отговор, че не биха желали да останат без техните приятели. Самотата за тях е плашеща.

Сцена 1 описва ситуация на подигравки от страна на група деца над техен съученик, защото той е пълен. Отговор 3 „**Детето е тъжно и си мълчи**“ се избира от 84% от отговорилите ученици, като 44% от тях са на 9 години и 40% - на 8. Девет процента предполагат, че реакцията на детето в ситуацията би била директна конфронтация (отговор 2: „**Детето се ядосва и на свой ред обижда едно от децата**“). Близък процент (7) смятат, че детето ще реагира с чувство за хумор (отговор 1: „**Детето не се обижда и се смее**“).

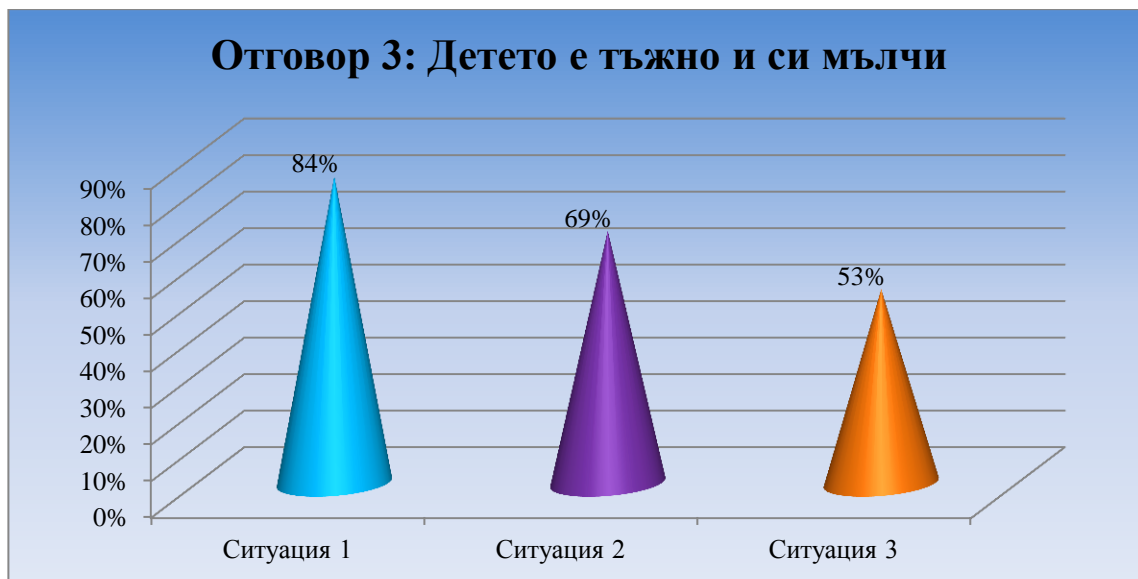
Сцена 2 се отнася до ситуация, в която едно момиче кани всички свои съученици освен едно. Запитаните ученици трябва да изберат между три възможни отговора как според тях ще реагира непоканеното дете в ситуацията. Отговор 3 „**Детето е тъжно и си мълчи**“ се избира от 69 процента, които мислят, че чувствата на детето в ситуацията ще бъдат наранени. Двадесет и четири процента отговарят с втория отговор „**Детето пита момичето защо не е поканено**“. Най-малък процент (7) считат, че отговор 1 „**Детето си мисли „Какъв късмет, че няма да ходя на партито. Тъкмо ще отида на тренировка!**“ описва най-добре реакцията на детето, останало без покана за парти.

Повечето отговорили мислят, че детето, което не е било поканено на тържество, ще прикрие чувствата си. Около една четвърт предполагат, че то ще опита да говори открито с рожденичката.

Сцена 3 показва ситуация, в която група деца говорят зад гърба на свой съученик и клюкарят за него. За нея най-често давания отговор (53%) е номер 3 „**Детето е тъжно и си мълчи**“. Отговор 2 „**Детето, за което клюкарят, пита съучениците си за какво си говорят**“ се избира от 40% от децата, а отговор 1 „**Детето, за което клюкарят, отива при групичката и весело започва да си говори с тях**“ – от 7%.

На фигура 7 е представено процентното разпределение на децата, които дават отговор 3 за трите описани ситуации.

фигура 7



Сцена 4 е „Ученик, който често тормози децата, забелязва хубавата химикалка на друго дете“. Таблица 2 показва отговорите относно възможната реакция на детето, чийто химикал е бил взет.

таблица 2

**Ситуация 4 Ученик, който често тормози децата, забелязва хубавата химикалка на друго дете и му казва: „Харесва ми химикалката ти. Ще я взема и може и да ти я върна, ако реша!!!“**

Отговори	8-годишни	9-годишни	Общо
1. Детето му дава химикалката си, но иска друга химикалка в замяна	18%	35%	53%
2. Детето не си дава химикалката и отвърща грубо на съученика си	9%	11%	20%
3. Детето е тъжно и си замълчава	18%	9%	27%
<b>Общо</b>	<b>45%</b>	<b>55%</b>	<b>100%</b>

Един и същ процент (18%) от 8-годишните деца отговарят, че детето или няма да изрази директно чувствата си („Детето е тъжно и си мълчи“), или че ще се опита да преговаря със съученика си („Детето му дава химикалката си, но иска друга химикалка в замяна“). Девет процента от децата считат, че подсказващия към директна

конфронтация отговор 2 **“Детето не си дава химикалката и отвърща грубо на съученика си”**. От 9-годишните 35% мислят, че двете страни в конфликта ще се опитат да го разрешат мирно и дават отговор 1. Отговор 2 се дава от 9% от запитаните деца на 9 години, а отговор 3 – от 11%.

От цялата група на 8-9-годишните повече от половината (53%) мислят, че конфликтът може да се разреши чрез преговаряне (отговор 1). Тази стратегия предполага, че и двете страни ще спечелят и загубят по малко. Двадесет и седем процента считат, че детето в ситуацията няма да изрази чувствата си (отговор 3), докато за 20% реакцията му ще бъде да отвърне на агресията с агресия (отговор 2).

В следващата част от въпросника са представени три ситуации, за които децата трябва да определят чувствата, които изпитват героите в тях.

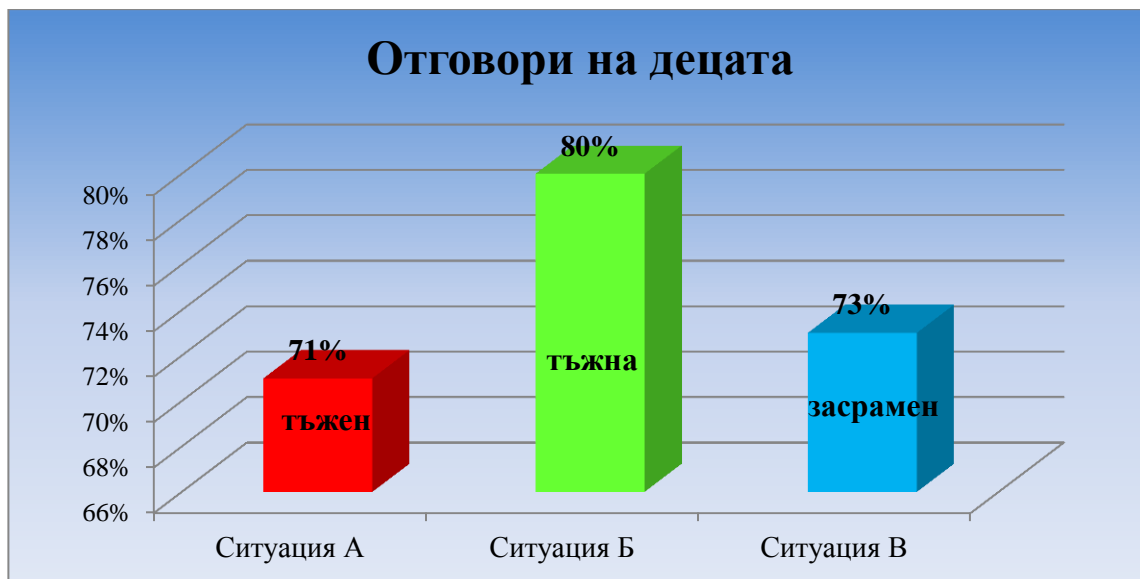
Ситуация А: **“В час по рисуване докато всички деца работят, Христо става от мястото си и нарочно бута Иван, който зацапва рисунката си. Иван трябва да започне рисунката отначало”**. Седемдесет процента от децата мислят, че Иван е тъжен в тази ситуация, 24% - че е ядосан, 4% - че е изплашен, 2% - че му е все едно.

Ситуация Б: **“София плаче и казва, че кутията ѝ за моливи заедно с всичките моливи вътре, е изчезнала: някой я е взел и я е скрил. Това не се случва за първи път”**. Голяма част (80%) мислят, че София е тъжна, 11% считат, че е ядосана, 7% - че е изплашена и 2% - че ѝ е все едно.

Ситуация В: **“Докато преглежда домашното на Петко, учителят прави подигравателни забележки за грешките му. Целият клас започва да се смее, а Петко седи притихнал”**. Повечето деца (73%) определят Петко като засрамен, 25% - като тъжен и 2% – ядосан.

На фигура 8 е представено разпределението на най-често избраните отговори за трите ситуации, дадени по-горе.

фигура 8



За ситуации А и Б децата избират най-много емоциите тъга и гняв, докато за ситуация В те смятат срамът за водеща емоция.

И двете досега описани възрастови групи (6-7 и 8-9 години) дават отговор 3 „**Детето е тъжно и си мълчи**“ за сцени 1 и 2. Този отговор предполага, че детето в сцените няма да изрази чувствата си, като същевременно описва една от базисните емоции – тъга.

Сцена 3 представя ситуация, в която деца си шепнат нещо, те клюкарят за свой съученик или съученичка. Обикновено децата не приемат сплетните като форма на насилие, а сплетните/клюките са една от най-разпространените форми на насилие в училище. Подходящо е да се работи с учениците по посока развиване на чувствителност към не толкова ярките прояви на насилие като сплетните/клюките.

За сцена 4 6-7-годишните избират също отговор 3. Един и същ процент дават отговори, предполагащи директна конфронтация или преговаряне между участниците. Децата на възраст 8-9 години по-често предлагат отговор, свързан с преговаряне. Двадесет и седем процента считат, че детето няма да изрази чувствата си и 20% - че ще действа агресивно.

В периода от 6 до 10 години учителят става главен авторитет в очите на детето и измества родителите на второ място. Мнението на учителя е много важно за децата и това е причината децата да предполагат чувство на срам у Петко в ситуация В. Отношението на учителя е определящо, защото децата в тази възраст още нямат свои критерии за самооценяване. Той може както да вдъхне вяра в силите на детето и да го подпомогне да успява, така и да „прекърши крилете му за полет“.

Необходимо е също така никога да не се отминава дори най-малкото и най-незначителното напредване в познанието и дисциплината, да не се пропуска насърчаване то на личността и да се дава своевременна обратна връзка (положителна и отрицателна). Важно е постепенно да се увеличават трудностите като се отчитат индивидуалните особености на всяко дете, така че то да ги преодолява, да успява, да изпитва удовлетворение от постигнатото.

В такива условия детето придобива важни качества като самостоятелност, увереност, решителност, смелост.

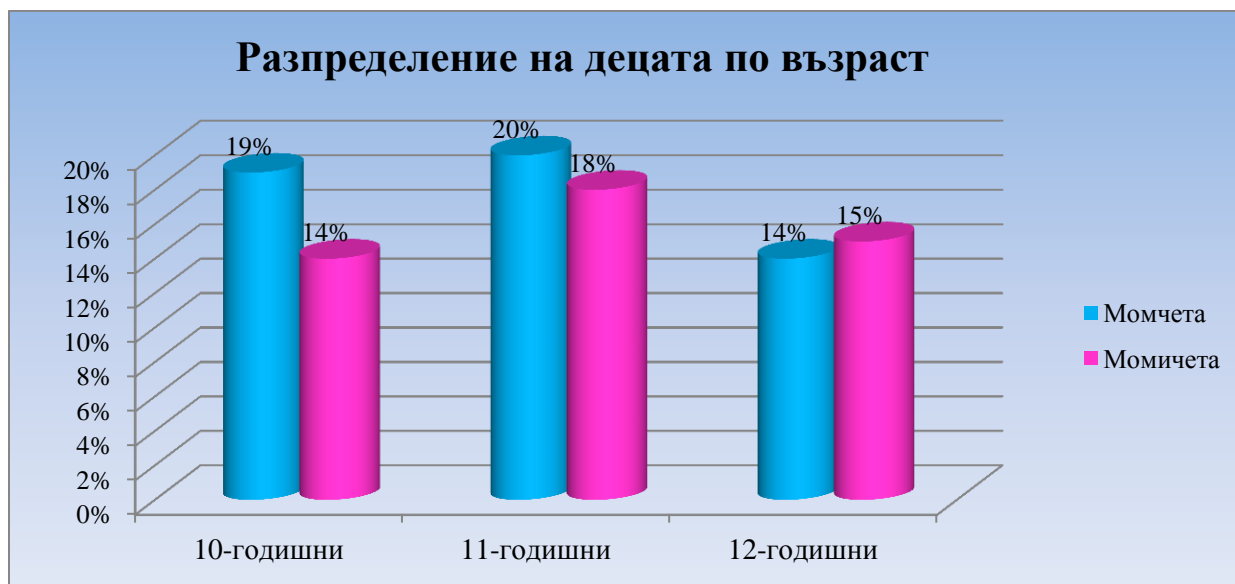
Във възрастта 6-9 години детето има възможност да разпознава емоциите си и тези на другите хора, но не трябва да се очаква от него, че ще ги управлява. Първи клас е подходящата възраст да започне да се работи с децата за това да се научат да разпознават емоциите си, да разграничават фактите от емоциите, да осъзнаят, че не събитията около тях предизвикват емоциите им (гнева в тях), а начинът, по който те възприемат и интерпретират тези събития. Двама души могат да реагират на една и съща ситуация съвсем различно.

Необходимо е целенасочено да се надгражда работата с тях и в следващите възрастови групи по посока на това да осъзнаят, че да управляват емоциите си не означава да ги потискат, а да ги изразяват по подходящ начин, тъй като развитието на умения за разпознаване и управление на емоциите е важна предпоставка за превенция на насилието.

## 10-13-годишни

Анкетирани са 117 деца във възрастта 10-12 години, 52% от тях са момчета и 48% - момичета. Възрастовото разпределение на децата е показано на фигура 9.

фигура 9



На 10 години са 33% от децата, 19% - момчета и 14% момичета. Единадесет-годишните деца са 38%, 20% момчета и 18% - момичета. На възраст 12 години са 29% от изследваните лица, 14% от тях са момчета и 15% момичета. В четвърти клас са 54% от децата, петокласниците са 46%.

Въпрос 4 е „**Понякога в училище някои съученици не се държат добре със своите съученици... Виждал/а ли си твой съученик или съученичка да се държи грубо или да тормози някого? Моля, разкажи какво си виждал/а.**“. Трите най-показателни истории са:

1. "Бяхме в училищния салон и две момчета се сбиха. Друго момче снимаше с камера. Обиждаха се. Беше ужасно. Има още една история, която искам да кажа. Когато участвах в училищния концерт, трябваше да нося много широка риза. Заради това един нов съученик започна да ме обижда."
2. "Едно момче от нашия клас се държи грубо с наш съученик, който е циганче. Това момче обиждаше и удряше циганчето, докато накрая то спря да идва на училище."
3. "По няколко пъти на ден виждам няколко мои съученици заедно или поотделно да тормозят едно момче. Някой казва, че момчето е обидило или ударило някой от тях, но това не е вярно, той не им е направил нищо."

Децата, участвали в изследването, разказват за боеве между своите съученици. Конфликтите се създават най-често заради различията между децата. Често те използват груби думи, които не приемат като форма на агресия. По-скоро ги възприемат като шега. Други форми на насилие като клюките и изолирането на децата от общи занимания също не се разбират като такива. Децата признават, че обикновено има едно дете в техния клас, което е по-агресивно и става насилник.

Необходимо е да се работи с децата по посока тяхната по-висока осъзнатост за чувствата на другите (изграждане на емпатия) и разпознаване на силата на думите и вербалното насилие.

Всеки акт на вербално насилие е придружен от невербално – жест, емоция, интонация, което удвоява ефекта му. Вербалното насилие е сериозен проблем, имайки предвид, че то е много по-често от физическото, и причинява в много случаи по-сериозни последици върху психиката и здравето на жертвата (стрес, тревожност, депресия, личностни разстройства). Единството между вербалното и невербалното поведение е ключът към ефективната комуникация. Много често именно невербалните елементи в общуването създават недоразумения, конфликти и ситуации на насилие.

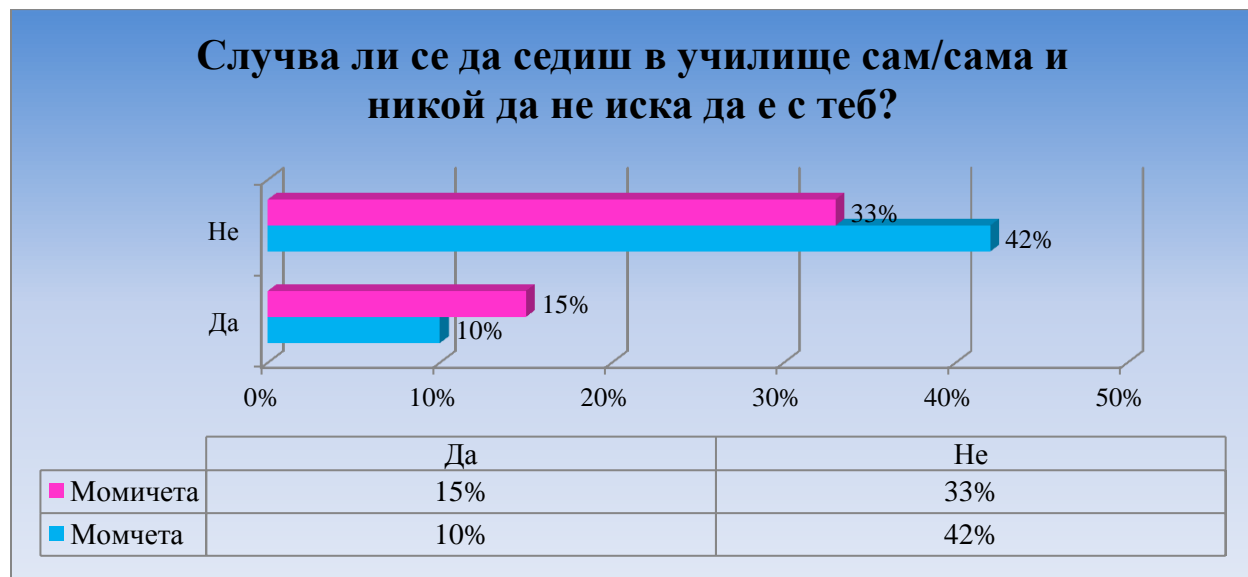
Отговорите на петия въпрос показват как се чувстват децата в клас. Трите най-показателни истории са:

1. "Чувствам се добре в моя клас, но бих искала побойникът да се успокои и да спре да бие другите деца."
2. "Чувствам се добре, макар че понякога съучениците ми ме обиждат, но мен не ме интересува особено."
3. "Понякога се чувствам добре, но понякога – не. Когато децата са мили с мен, се чувствам добре, а когато са груби, не се чувствам."

Децата споделят, че се чувствам неудобно и неприятно, когато са свидетели или жертви на насилие.

Въпрос 6 е „Случва ли се да седиш в училище сам/сама и никой да не иска да е с теб?“. Процентното разпределение на отговорите е показано на фигура 10.

фигура 10



Двадесет и пет процента от децата казват, че им се е случвало да остават сами, докато останалите 75% не споделят подобно преживяване. Трите най-показателни отговора на въпрос 6 са:

1. "Случвало ми се е веднъж."
2. "Случвало ми се е да стоя само, но не защото никой не е искал да бъде с мен, а защото аз съм искала да бъда сама."
3. "Случвало ми се е, ако момчето или момичето, което седи до мен, е било болно. Доколкото знам, съучениците ми искат да седят до мен."

Повечето деца казват, че не са оставали сами в училище. Те предпочитат да бъдат с техните приятели да играят и говорят. Малък брой казват, че е имало случаи, в които са искали да бъдат сами. Някои споделят, че са били поне веднъж мишена за агресията на техни съученици и това ги е накарало да се почувстват зле.

Целта на въпрос 7 е децата да споделят какви неприятни неща не биха искали да им причиняват техните съученици: „**Кои са тези неприятни неща, които не би искал/а да ти причиняват твоите съученици?**“. Трите най-показателни истории, разказани от отговорилите, са:

1. "Не искам съучениците ми да ме обиждат, нараняват и да не ми дават да играя с тях, както правят с едно циганче от нашия клас."
2. "Не искам съучениците ми да спрат да ми говорят или да ми се подиграват. Искан ми се да спрат да се бият."
3. "Не искам съучениците ми да говорят зад гърба ми, да ме изоставят, обиждат, бият."

Децата не желаят да бъдат наранявани физически, емоционално или психологически. Най-честият отговор за нежелано поведение върху самите тях отговорилите е боят. Те също така споделят, че крайно неприятно намират да бъдат

изолирани и пренебрегвани от съучениците. Грубостта и обидите са сред останалите отговори. Следващи по сила са присмехът и клюките.

Сцена 1 описва ситуация, в която деца се подиграват на свой съученик, защото е дебел. Най-голям процент от децата (61%) избират третата реакция – **„Той е тъжен и си мълчи“**. Двадесет и два процента от децата посочват отговор, който включва реакция на директна конфронтация чрез вербална агресия (отговор 2): **„Той се ядосва и също обижда едно от децата“**. Приемането с чувство за хумор на подигравките **„Съученикът не се обижда и се смее“** избират 17% от децата.

Сцена 2 описва ситуация, в която момиче кани всички на парти по случай рождения си ден, само едно от децата не е поканено. Анкетираните деца трябва да посочат един от три възможни отговора за това как реагира детето, което не е поканено на празника. Четиридесет и девет процента посочват отговор 3 – **„Съученикът е тъжен и си замълчава“**, 38% от учениците избират отговор 2 – **„Съученикът пита момичето защо не е поканен“**, 14% отбелязват отговор 1 – **Съученикът й си мисли „Какъв късмет, че няма да ходя. Тъкмо ще отида на тренировка!...“**.

И при тази ситуация най-голям процент от изследваните лица избират отговора, при който детето не дава израз на емоцията си. Тридесет и осем посочват отговор, който включва реакция на директен разговор с детето, което е постъпило по този начин.

Сцена 3 представя ситуация, в която деца си шепнат нещо - те клюкарят за свой съученик или съученичка. Анкетираните деца трябва да посочат един от три възможни отговора за това как реагира детето, което е обект на клюките. Най-голям процент от анкетираните лица (46%) посочват отговор 2 - **„Момичето е раздразнено и пита своите съученици защо говорят зад гърба й“**. Тридесет и три процента избират отговор 3 - **„Момичето е тъжно и си замълчава“** и 21% смятат, че **„Момичето, за което клюкарят, отива при групичката и весело започва да си говори с тях, сякаш нищо не се е случило“**.

В Сцена 4 е описана следната ситуация: *Ученик, който често тормози децата, харесва мобилния телефон на друго дете и казва, че ще му го върне после, ако реши.* Изследваните лица трябва да изберат една от посочените три реакции на детето, чийто мобилен телефон е взет.

В таблица 3 са посочени отговорите на децата.

таблица 3

<b>Ситуация 4: Ученик, който често тормози децата, харесва мобилния телефон на друго дете и му казва: „Харесва ми телефона ти. Ще го взема да си поиграя на игрите и ще ти го върна когато реша!!!“</b>				
<b>Отговори</b>	<b>10-годишни</b>	<b>11-годишни</b>	<b>12-годишни</b>	<b>Общо</b>
1. Детето му дава телефона си, но го моли да бъде внимателен при използването му и да го върне след няколко минути	18,80%	21,37%	16,24%	56,41%
2. Детето не си дава телефона и отвърща грубо на съученика си	12,82%	8,55%	7,69%	29,06%
3. Детето неохотно си дава телефона и не казва нищо	1,71%	7,69%	5,13%	14,53%
<b>Общо</b>	<b>33,33%</b>	<b>37,61%</b>	<b>29,06%</b>	<b>100,00%</b>

От таблица 3 се вижда, че най-голям процент от децата (56%) избират първата реакция, стратегията на договаряне – **„Детето му дава телефона си, но го моли да бъде внимателен при използването му и да го върне след няколко минути“**. От тях най-голям е процентът на децата на 11-годишна възраст (21%), 19% от 10-годишните също посочват този отговор и 16% - от децата на възраст 12 години. Отговор 2 – **„Детето не си дава телефона и отвърща грубо на съученика си“** посочват 29% от децата, като стратегията на директна конфронтация избират 13% от 10-годишните, 9% - от 11-годишните и 8% - от 12 годишните. Петнадесет процента от децата смятат, че в тази ситуация **„Детето неохотно си дава телефона и не казва нищо“**, 8% от децата на 11 години, 5 % от децата на 12 години и 2% от децата на 10 години.

Опасността от загуба на контрол, чувство на безпомощност и невъзможност за справяне със ситуацията, страх от прекалено усложняване на ситуацията – всички тези чувства са свързани с използването и налагането на сила като начин за отстояване на собствената личност и запазване на контрол над ситуацията. Много често именно тези чувства в комбинация с липсата на умения за справяне положително с трудностите водят до пробягването към насилие. Затова работата с децата по посока разпознаване и съпреживяване на чувствата както на жертвите така и на насилниците е от особена важност. Това се отнася и до разпознаването на страха от загуба на контрол и желанието за оказване на такъв като причина и катализатор на проявите на насилие.

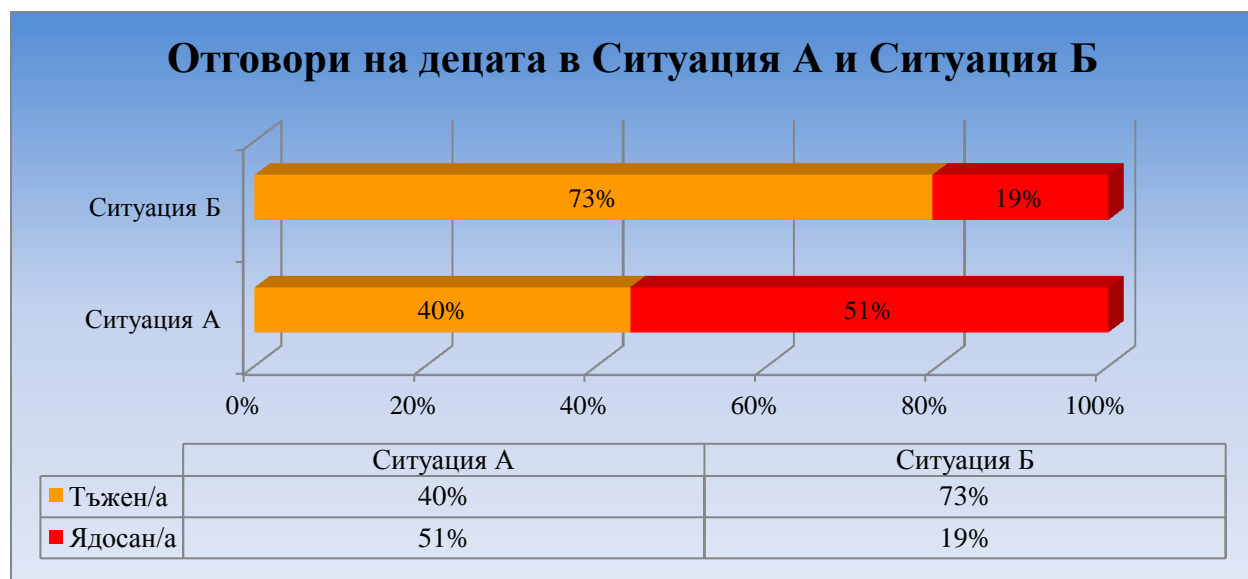
В следващата част от въпросника са представени ситуации, в които децата трябва да посочат как се чувстват героите в тези казуси.

Ситуация А е “В час по рисуване докато всички деца работят, Христо става от мястото си и нарочно бута Иван, който зацапва рисунката си. Иван трябва да започне рисунката отначало.” Малко повече от половината от анкетираните деца (51%) мислят, че Иван ще бъде ядосан, 40% споделят мнението, че той ще бъде тъжен, а 4% казват, че ще бъде засрамен. Три процента вярват, че на него ще му бъде все едно, докато само 2% смятат, че ще бъде изплашен.

Ситуация Б е “София плаче и казва, че кутията ѝ за моливи заедно с всичките моливи вътре, е изчезнала: някой я е взел и я е скрил. Това не се случва за първи път.” Повечето деца (73%) смятат, че София е тъжна, 19% - че е ядосана, 7% - че е изплашена и по-малко от един процент, че ѝ е все едно или е засрамена.

И в двете ситуации най-голям е процентът на анкетираните лица, които посочват емоциите гняв и тъга, което е представено на фигура 11.

фигура 11



Във възрастта 10-13 години се наблюдават чести смени на настроенята и силни емоционални реакции. Емоциите стават по-дълбоки, чувствата по-трайни и има тенденция за скриване на емоционалните състояния – детето иска да изглежда “голямо” и да управлява емоциите си, но вътрешно е объркано и тревожно.

Ситуация В е “Докато преглежда домашното на Петко, учителят прави подигравателни забележки за грешките му. Целият клас започва да се смее, а Петко седи притихнал.” Повечето деца (71%) мислят, че Петко е засрамен, 13% - че е изплашен, 10% - че е тъжен, 3% – го определят като ядосан, 2% - като щастлив и 1% - вярват, че не му пука.

В тази възраст интересът към и успехът в учебните занятия на много деца силно намалява. Водещата дейност става общуването с връстниците поради нарасналата важност

на принадлежността към група и процеса на самоопределяне. Отново се появява потребността “Аз сам”, характерна за развитието в предучилищна възраст – силен стремеж към автономност и доказване. Появяват се социалните страхове. Те са неосъзнати (като следователно могат да предизвикват тревожност) или силно прикрити от детето – напр. страх от провал, от изгубване на уважението на групата или на възрастните, от изява пред публика, от изпити, от изолиране. Децата могат да реагират на тези страхове с отклоняващи се прояви в поведението и агресивност.

Ролята на учителите и всички възрастни, които работят в училище е да подкрепят децата в трудностите, в изграждането на позитивен образ на всяко дете сред връстниците, да уважават детския морал, да развиват целенасочено умения към позитивна ценностна ориентация и воля за усъвършенстване в областта, в която детето е добро. Този период е сензитивен и много важен за работа с ценности като толерантност, межкултурни различия.

Проблемът за насилието сред децата е сложен и има неща, които могат да бъдат предприети относно него. Ефективният подход включва в себе си открити, честни и лични разговори със самите деца за насилието. Личностното развитие е процес, в който саморефлексията, самопознанието, емпатията и сравнението с другия заедно с разбирането на собствения опит, действия, мотиви и отговорност играят огромна роля.

## Родители

---

Анкетирани са 25 родители, като 4% от тях са мъже и 96% - жени. На възраст 30-39 години са 68% от изследваните лица, 32% са във възрастова група 40-49 години. Повечето (84%) са с висше образование, а останалите 16% са със средно образование.

Двадесет процента от анкетираните родители са част от тричленно семейство, 44% - от четиричленно, 28% - от петчленно и 8% - от шестчленно. Двадесет и осем процента от изследваните лица имат деца във възрастта 0-6 години, 51% са с деца във възрастта 7-13 години. На 18% децата им са във възрастта 14-18 години. 3% имат деца над 18-годишна възраст. Петдесет и девет процента от децата са момичета, а 41% - момчета.

В Секция Пб са представени различни ситуации. Родителите трябва да си представят, че тяхното дете им ги разказва, като случки от неговия/нейния клас, които то е наблюдавало. Запитаните трябва да отговорят с каква степен на сериозност им изглеждат.

Първата ситуация е **“В час по рисуване докато всички деца работят, Христо става от мястото си и минавайки покрай Иван нарочно го бута, така че Иван зацапва рисунката си. Иван промърморва нещо, но не казва нищо на висок глас, вади нов лист и започва рисунката отначало. Останалите от класа не забелязват случката. Подобна ситуация с двете момчета не възниква за първи път.”**. Четиридесет и осем процента вярват, че повтарящият се конфликт между момчетата може да бъде сериозна ситуация, докато това е сериозна. Дванадесет процента мислят, че ситуацията не е сериозна. Най-малък брой родители я виждат като много сериозна.

Втората ситуация е **“Целият клас е развълнуван – утре е рожденият ден на Лили и тя раздава покани на децата за партито. Но едно от момчетата не получава покана – тя не е поканена на партито.”**. Повече от половината родители (52%) считат, че ситуацията, в която дете е изолирано от своите съученици, може да бъде сериозна, 40% мислят, че е сериозна, а 8% - че не е сериозна.

Третата ситуация е **“Даниел плаче. Питате го какво се е случило. Той обяснява, че кутията му за моливи, заедно с всичките моливи в нея, е изчезнала – някой отново му е погостил номер. Проблемът е, че винаги когато кутията се намери в последствие, съдържанието ѝ е съсипано и част от нещата липсват.”**. Повечето запитани мислят, че това е сериозна ситуация, 8% - вярват, че може да бъде такава, а за 4% тя не е сериозна.

Четвъртата ситуация е **“Гергана е пълничко малко момиче и момчетата винаги ѝ се подиграват. Тя изглежда не се вълнува от това.”**. За 68% подигравките към дете, защото то е дебело, може да бъде сериозна ситуация. Шестнадесет процента казват, че е сериозна, 12% - че е много сериозна, а 4% - че не е такава.

Петата ситуация е **“Камен иска от Божидар част от закуската му със заповеднически тон. Божидар му дава. След няколко минути Камен отново иска**

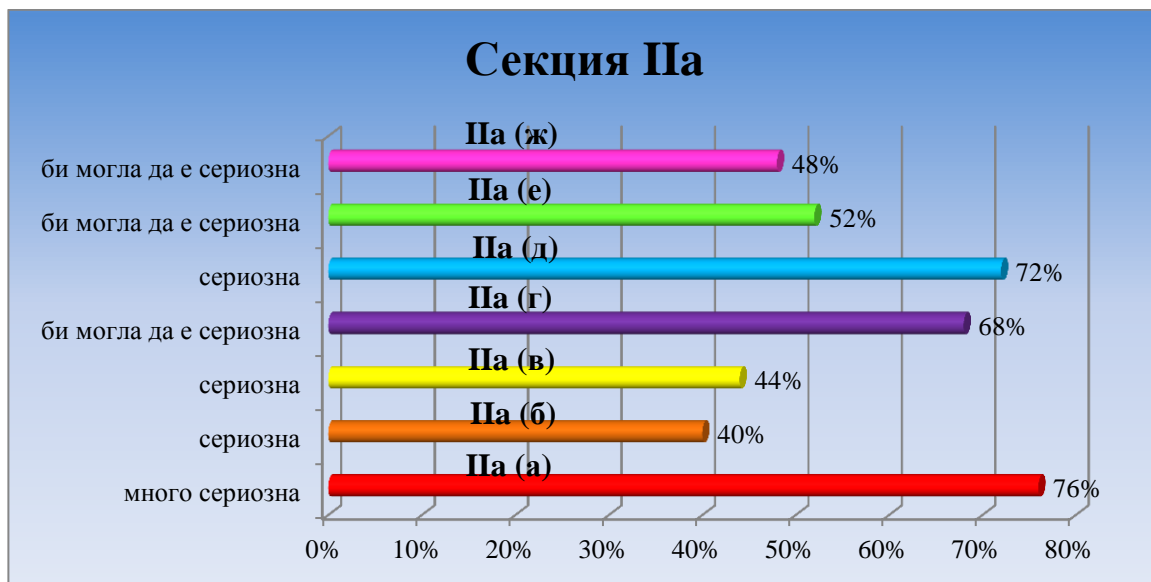
парче от закуската със същия груб тон. Божидар му дава отново неохотно, никак не е щастлив, но не казва нищо.”. Тази ситуацията, описваща как едно дете взема закуската на друго без негово съгласие, се счита за сериозна от 44% от родителите. Двадесет и осем процента дори мислят, че това е много сериозен случай, а същият процент вярват, че е възможно да бъде такъв.

Шестата ситуация е “В междучасието четири момиченца си говорят помежду си, като от време на време се смеят. Дочувате, че си говорят за една тяхна съученичка – Роза. Коментират дрехите ѝ, прическата ѝ и че е глупава. Това и друг път се е случвало в класа и Роза изглежда доста изолирана.”. Четиридесет процента от хората казват, че клюките и социалната изолация е сериозен въпрос. За 24% това е сериозна ситуация, а за 4% - не е така.

Седмата ситуация е “Изнервен от лошата работа на Петко, учителят прави саркастични забележки докато поправя домашното му в клас. Целият клас започва да се смее, а Петко седи притихнал.”. Ситуацията включва саркастични коментари относно домашното на ученик от страна на учител пред целия клас. Седемдесет и шест процента я определят като много сериозна, 16% - като сериозна и 8% - като възможно да бъде сериозна.

Фигура 12 показва най-често даваните отговори за седемте ситуации.

фигура 12



От фигурата се вижда, че родителите са сензитивни към описаните по-горе прояви на насилие, макар тяхното собствено дете да не е директен участник в тях.

В следващата секция са описани подобни ситуации. Запитаните трябва да си представят, че това са разкази на техните деца, които са станали жертва на насилие. Отново родителите имат за задача да определят сериозността на ситуацията според тях.

Първата ситуация в тази част от въпросника е **“Петър е драскал върху рисунката на детето ви, а то не е реагирало, защото се страхува от Петър. Детето ви си е извадило нов лист и е започнало рисунката отначало. Петър често прави така и детето ви много се дразни. Докато ви разказва случката, то се разплаква.”**. За 52% тази ситуация, описваща продължителен конфликт между детето на анкетирания и друго дете в училище, водещ до силни негативни емоции у детето на запитания родител, е сериозна. Тридесет и два процента са тези, които считат, че ситуацията може да бъде сериозна и 16% я виждат като много сериозна.

Втората ситуация е **“Днес по време на час класът е разделен на групи. Детето ви не е избрано от никой от групите. Накрая се налага учителят да се намеси и да го разпредели в една от групите.”**. Повече от половината от родителите смятат, че изолирането на техните деца може да бъде сериозно. За 24% това е сериозен въпрос, и за останалите 16% е много сериозен.

Третата ситуация е **“Детето ви не е донесло къщи хубавата рисунка, която е нарисувало в час, защото някой я е взел и я е скрил. Обичайната шега. Всеки път обаче виновникът не е наказан и липсващите неща не винаги се намират.”**. Повечето от запитаните (64%) мислят, че това е сериозна ситуация. Двадесет и четири процента смятат, че може да бъде сериозна, 8% - че е много сериозна, а 4% - че не е сериозна.

Четвъртата ситуация е **“Детето ви носи очила и ви казва, че днес, както винаги, отново са се подигравали с него за това.”**. Почти половината от анкетираните (48%) споделят мнението, че ситуацията, в която детето им е обект на присмех заради очилата си, може да бъде сериозна. Тридесет и два процента дефинират ситуацията като сериозна, а 16% - като много сериозна. Останалите 4% считат, че тя не е сериозна.

Петата ситуация е **„Също днес Сергей от класа на детето ви си е поискал и е получил моливите на вашето дете. Когато ги връща част от моливите са счупени. Сергей редовно прави това, но детето ви не реагира, защото се страхува от Сергей.“**. За 60% от родителите ситуацията, в която съученик на детето им взема и чупи молива му/й, е сериозна. Двадесет и четири процента я виждат като много сериозна, а за 16% тя може да бъде такава.

Шестата ситуация е **“Детето ви отново е обиждано от някои негови съученици. Те често клюкарят за него, присмиват му се, че не е добър ученик, че не разбира нищо и за начина, по който се облича. Детето ви има много малко приятели в класа.”**. Четиридесет процента смятат, че изключването на и клюките за тяхното дете са сериозен въпрос. За 36% той е много сериозен, 20% го виждат като възможно да бъде сериозен и 4% считат, че не е сериозен.

Седмата ситуация е **“Тази сутрин детето ви е изкарано на дъската и учителят прави саркастични коментари за грешките му. Целият клас се смее. Детето ви не казало нищо, но се засрамило. По-късно някои съученици продължили да му се присмиват за лошото представяне.”**. Ситуацията, в която към детето на запитаните родители са отправени саркастични коментари от учителя пред целия клас, е много сериозна за 80% от анкетираните. Дванадесет процента смятат, че е сериозна, а останалите 8%, че може да бъде такава.

Според анкетираните родители ситуации, в които детето им не участва пряко и в такива, в които е „жертва“ са сериозни или могат да бъдат сериозни.

В Секция Пв родителите в изследването трябва да си представят, че учителят на детето им споделя с тях различни ситуации. Те се случват в клас и тяхното дете е било инициаторът им. Изследваните лица трябва да оценят нивото на сериозност на всяка от ситуацияите.

Първата ситуация в секцията е **“Детето ви често дразни един от съучениците си и му пречи да работи. Съученикът никога не реагира , може би се страхува от детето ви, което не за първи път закача децата.”**. За 44% ситуация, в която тяхното дете закача другите и често дразни един от съучениците си и пречи му да работи, е сериозна. Тридесет и шест процента мислят, че случващото се е много сериозно, а 20% смятат, че може да бъде сериозно.

Втората ситуация е **“Днес учителят е разделил децата в час на малки групи. Детето ви е протестирало, че не иска да е в групата с Георги. Георги е леко затворено дете, спокойно и никога не притеснява никого, почти винаги е изолиран от другите деца.”**. Почти половината от анкетираните определят ситуацията, в която детето им не желае да работи и да седи до свой често пъти изолиран съученик, е сериозна. За 28% тя може да бъде такава, за 20% - е много сериозна, а за 4% - не е сериозна.

Третата ситуация е **“Детето ви нарочно е скрило книгата на свой съученик. То често прави така. След известно време е признало и е върнало книгата. Съученикът и друг път е бил обект на подобна шега от страна на детето ви.”**. Четиридесет процента вярват, че ситуацията е сериозна, 32% - че е много сериозна, а 28% - че не е сериозна. Резултатите Като цяло родителите не одобряват и дефинират като обезпокоителна ситуация, в която детето им повтаря една и съща шега със свой съученик, криейки книгата му.

Четвъртата ситуация е **“Детето ви е било част от група, която днес отново се е подигравала на съученичка с лек говорен дефект. Тя винаги се ядосва когато това се случва, но децата изглежда не се трогват.”**. За 52% ситуацията, в която тяхното дете е част от група, която се присмива на техен съученик заради говорен дефект, е много сериозна. Четиридесет и четири процента вярват, че тя е сериозна, а останалите 4% смятат, че може да бъде такава.

Петата ситуация е „**Детето ви е накарало свой съученик да му носи чантата. Това и преди се е случвало. Детето ви има силен характер и е самоуверено, докато другото дете не е и всеки път изпълнява „нарежданията“ на детето ви.**“. Запитаните казват, че ситуация, в която тяхното дете кара друго дете да носи ученическата му раница е много сериозна, Същият процент (28%) считат, че ситуацията е или сериозна, или може да бъде.

Шестата ситуация е „**Детето ви е част от група, която говори зад гърба на свой съученик и често пускат клюки за него. Този съученик е затворено дете, не притеснява никого и е изолирано от всички.**“. Четиридесет и четири процента от хората мятат тази ситуация на клюки зад гърба на дете, я която участва и тяхното дете, е много сериозна. За 36% тя е сериозна, а за 20% - може да бъде такава.

От отговорите, които дават родителите при различните казуси, става ясно, че те не са индиферентни както в ситуации, в които детето им е само свидетел на насилие, така и в такива, в които е жертва или инициатор.

В Секция IV участниците в изследването са запитани дали са чували за или виждали подобни на горе описаните ситуации. На фигура 13 е показано процентното разпределение на отговорите, които са посочили анкетираните родители.

фигура 13



Трите най-показателни коментара по отношение на „последствията“, „решенията“ и „допълнителните коментари“ са:

1. "Ситуациите са специфични и не би трябвало да се генерализират. Решенията могат да се създадат само на базата на разбиране за причините, които пораждат

конфликта. Децата трябва да се възпитават в себеуважение и уважение към другите. Дребните конфликти не бива да се отричат, а ако се разраснат трябва да действат систематично. Общуването е ключът. Родителите са различни и затова децата са различни. Чувството ми за достойнство може да е високо, но това не означава, че е така и за родителите на другите деца. Малтретирането в училище е вина на родителите. Тези на тормозеното дете не са успели да формират в него/нея самоуважение и самоувереност, а от друга страна тези на агресивното дете са се провалили в овладяването на агресивността му."

2. "Скритата агресивност в срамежливите деца може да избухне всеки един момент и да го накара да се противопостави на тези, които са го тормозели. От друга страна ако поведението на дете, проявяващо насилие, се пренебрегва, е много вероятно детето да смята, че това е нормално. Когато възрастните се държат така, те позволяват агресивността и насилието да се развива в децата. Консултация с детски психолог заедно с родителите може да бъде решение. Необходимо е да се работи и с учителите, за да не провокират агресията на децата и да я предотвратяват в ранен стадий."
3. "Ако тези ситуации не се обсъдят, ефектите биха били влошаване на отношенията между децата. Недопустимо е такива ситуации да продължават. Ако това се случи, значи родителите и учителите не предприемат нищо за решаване на проблема. Понякога само един разговор е достатъчен за подобряване на взаимоотношенията. От друга страна ако нищо не е успешно, крайно време за възрастните да действат съобразно сериозността. Децата не могат да се справят със ситуацията сами. те имат нужда да обсъдят и обмислят нещата. В този смисъл общуването с родителите е особено важно. Ако учителите се опитват да възпират дори минималните конфликти още в зародиш, самите конфликти ще намалеят. Аналогично когато учителите не са ангажирани със подобни ситуации през междучасията, в стаята царя хаос. Повечето от инцидентите стават през този период, когато няма отговорни. Може би е добра идея в училище да се наемат такива хора. Те ще решават проблемите между учениците и ще им помагат, когато имат нужда. Абсолютно недопустимо е учителите да правят саркастични коментари за свои ученици и да позволяват да другите да се подиграват на някое дете. Задача на учителите е да се справят с такива ситуации."

Основно притеснение на родителите е, че децата им може да възприемат поведението си за правилно и това да повлияе на цялата им личност. Децата могат да решат, че с подобно поведение могат да въздействат върху другите, а по този начин да изградят своя авторитет на базата на нечие страдание. Родителите се притесняват, че възрастните и особено учителите не се намесват в такива случаи, защото не мислят, че това е част от тяхната работа. Най-лошите последствия са свързани с ниска увереност и самооценка. Общуването и разговорите са основният начин за справяне с проблема. Всички замесени в дадена ситуация трябва да участват в нейното изясняване и разрешаване. Нещата трябва да се обсъдят и да се разбере кое е добре и кое не. Децата-жертви на насилие трябва да бъдат насърчени от техните родители и учители към формиране на устойчивост и по-висока самоувереност. Много е важно за всеки възрастен да помни, че всяко дете е неповторимо. Психологическата помощ също е добър начин за справяне.

В Секция V изследваните лица трябва да отговорят на следният въпрос: „**Какво означават за вас насилието, тормозът и обидите, нанасяни върху деца от други деца или възрастни?**“ и да опишат три ситуации, които макар и да не са наказуеми, са прояви на тормоз или агресия. Необходимо е да се опишат ситуацията така, както са били чути, или от личен опит в работа с деца, или както са научени от медиите.

Трите най-показателни истории са:

1. "Синът ми е малко по-едър от другите деца на неговата възраст. По време на обяд учителката му непрекъснато му казвала, че не бива да яде много, защото ще стане прасе. След това всички съученици започнали да го наричат с разни имена, както тя е направила."
2. "Едно момиче X е срамежливо и неуверено, докато друго момиче Y е красиво и затова е свикнала да бъде обсипвана с внимание. Y не е отдадена на училищните уроци. X е добра ученичка, докато Y няма високи оценки. Това е причината X да е винаги поощрявана от учителите си, а родителите на Y да я сравняват с X. Недоволството на учителите и родителите карат Y да страда и да търси други начини да засили самочувствието си. Тя е хубаво момиче и се сприятелява лесно. Тя се опитва да настрои съучениците си срещу X. Това прави X още по-затворена в себе си. Това е още по-видимо, когато Y се подиграва на X пред момчетата в училище. X е тъжна и безпомощна. Оценките ѝ се влошават. Възрастните все ѝ казват да се прави, че не забелязва, но това не е решение. Y е победител, изграждайки си стил на осъзнат агресор, което може да бъде необратимо."
3. "Един ден, докато се разхождах по улицата, видях едно момче с тежка раница да върви с наведена глава до майка си, която му говореше нещо строго. Когато се приближиха до мен, чух какво му казва майката: „как може да си толкова глупав? Как може да имаш 5 по математика? Тези оценки няма да са достатъчни за Американския колеж. Искаш да те бия всеки ден, за да си учиш уроците!“. На входа на сградата, където явно живееха, тя бутна момчето през вратата."

Някои родители посочват, че отношението на учителите към децата е понякога грубо и повърхностно. Много от запитаните родители разказват случаи, когато децата им са били унижени пред други деца или възрастни. Те виждат в това началото на верижна реакция сред съучениците и връстниците. Поради агресията, която изпитват, тормозените деца потискат емоциите си и в някакъв момент те избухват. Такъв модел се създава от семейната атмосфера.

## Учители

Анкетирани са 58 учители, 6, % от тях са мъже и 94% са жени. Повече от половината преподаватели (52%) попадат във възрастта 40-49 години, 32% от тях са на възраст между 50 и 59 години, 11% са във възрастова група 30-39 години, 3% са на възраст 60-69 години и 2% са на възраст между 22-29 години.

Процентното разпределение на броя години трудов стаж като учител на отговорилите е представено на фигура 14.

фигура 14



От фигурата се вижда, че най-голям процент от учителите (61%) са с дългогодишен преподавателски опит между 20 и 39 години, 26% са с опит между 11 и 20 години, 2% са с опит между 40 и 45 години, 6% от учителите преподават между 6 и 10 години и 5% преподават между 0-5 години.

Деветдесет и един процента от учителите преподават на ученици от 1 до 4 клас, 8% влизат в часове на ученици от 5-8 клас и 2% преподават на ученици 9-12 клас. Учителите в начален етап преподават по всички предмети. Три процента от анкетираните учат децата на Информационни технологии и Английски език. Учителите по Математика, Химия, Физика, География и История са съответно по 2%. Някои учители преподават на повече от един предмет.

В Секция II са представени ситуации, за които анкетираните учители трябва да си представят, че стават свидетели на описаните ситуации и да оценят нивото на сериозност, което биха дали на всяка от ситуацияите.

Първата ситуация е **“В час по рисуване докато всички деца работят, Христо става от мястото си и минавайки покрай Иван нарочно го бута, така че Иван зацапва рисунката си. Иван промърморва нещо, но не казва нищо на висок глас, вади нов лист и започва рисунката отначало. Останалите от класа не забелязват случката. Подобна ситуация с двете момчета не възниква за първи път.”**. Почти половината от учителите (48%) мислят, че тази ситуация би могла да бъде сериозна, 39% считат, че е сериозна, 8% намират, че ситуацията не е сериозна, а 5% - че е много сериозна.

Втората ситуация е **“Целият клас е развълнуван – утре е рожденият ден на Лили и тя раздава покани на децата за партито. Но едно от момчетата не получава покана – тя не е поканена на партито.”**. Четиридесет и пет процента виждат случаят, в който момиче е изключено от празник за рожден ден на нейна съученичка, като възможно да бъде сериозен. Двадесет и шест процента мислят, че това не е сериозна ситуация, 23% считат, че е сериозна, а 6% - че е много сериозна.

Третата ситуация е **“Даниел плаче. Питате го какво се е случило. Той обяснява, че кутията му за моливи, заедно с всичките моливи в нея, е изчезнала – някой отново му е погостил номер. Проблемът е, че винаги когато кутията се намери в последствие, съдържанието ѝ е съсипано и част от нещата липсват.”**. Шестдесет и осем процента разглеждат ситуацията като сериозна и 18% - като много сериозна. Двадесет процента са на мнение, че ситуацията би могла да бъде притеснителна, докато 2% смятат, че това не е така.

Четвъртата ситуация е **“Тергана е пълничко малко момиче и момчетата винаги ѝ се подиграват. Тя изглежда не се вълнува от това.”**. Почти половината от учителите твърдят, че ситуация, в която деца се подиграват на своя съученичка за това, че е пълна, би могла да бъде сериозна, макар на пръв поглед момичето да не обръща внимание. Тридесет и седем процента мислят, че ситуацията е сериозна, 3% - че е много сериозно, а за 11% не е сериозна.

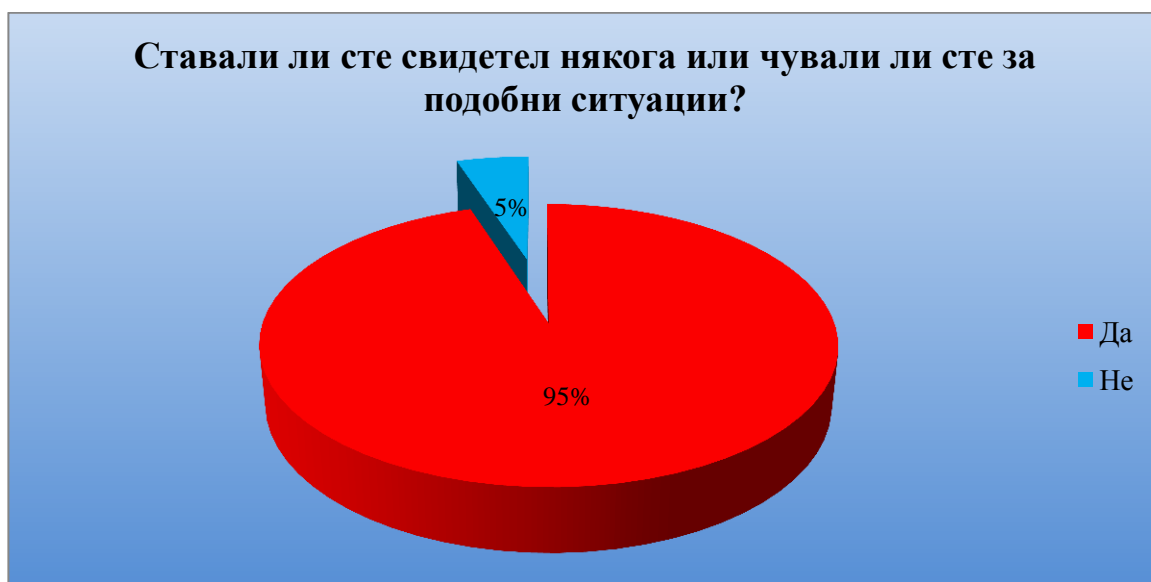
Петата ситуация е **“Камен иска от Божидар част от закуската му със заповеднически тон. Божидар му дава. След няколко минути Камен отново иска парче от закуската със същия груб тон. Божидар му дава отново неохотно, никак не е щастлив, но не казва нищо.”**. Петдесет и седем процента от анкетираните учители определят като сериозна ситуация, в която едно момче иска на два пъти от друго част от закуската му със заповеднически тон. За 27% от учителите тази ситуация е много сериозна, а 16% считат, че би могла да бъде такава.

Шестата ситуация е **“В междучасието четири момиченца си говорят помежду си, като от време на време се смеят. Дочувате, че си говорят за една тяхна съученичка – Роза. Коментират дрехите ѝ, прическата ѝ и че е глупава. Това и друг път се е случвало в класа и Роза изглежда доста изолирана.”**. Голяма част от изследваните преподаватели (68%) мислят, че ситуация на клюки и сплетни като форма на насилие е сериозна, 21% я определят като много сериозна, 11% смятат, че би могла да бъде сериозна.

Седмата ситуация е **“Изнервен от лошата работа на Петко, ваш колега прави саркастични забележки докато поправя домашното му в клас. Целият клас започва да се смее, а Петко седи притихнал.”** Четиридесет и два процента виждат ситуация, в която техен колега прави саркастични реплики спрямо ученик, като сериозен въпрос. Почти толкова от учителите (40%) мислят, че е много сериозна, а 18% - че би могла да бъде такава.

В Секция III изследваните лица дават отговор на въпроса дали са били свидетели някога или са чували за подобни ситуации като описаните по-горе. На фигура 15 е показано процентното разпределение на отговорите, които са посочили анкетираните преподаватели.

фигура 15



Фигурата показва, че почти всички учители (95%) са ставали свидетели или са чували за подобни сцени, само 5% избират отговор „Не“.

Трите най-показателни коментара по отношение на „последствията“, „решенията“ и „допълнителните коментари“ са:

1. "Да, виждал съм такива ситуации в училище. Те водят до ниско самочувствие в детето, което е пренебрегвано или тормозено. Също го прави неуверено в собствените му умения. Трябва да се направи навреме, защото иначе агресията и насилието ще ескалират. Решението трябва да се търси на всяка цена. Не бива да се позволява да се случват боеве или друг вид насилие. Учителят или родителят трябва винаги да обясняват спокойно и с любов, като така помагат на детето да се почувства сигурно. Моите допълнителни коментари са, че според наблюденията ми дори в първи клас децата имат склонност да решават конфликтите насилствено. Може да се види и в игрите. Децата трябва да се учат на любезност и

добронамереност едно към друго, да се извиняват, да благодарят и да показват уважение към другите деца и възрастни."

2. "Личното пространство на детето се нарушава. Достоинството му е наранено. Всичко това може да доведе до изолация и отказа за включване в груповите и училищни занимания. Решението трябва да бъде по посока на разговори с агресивния ученик и показване на вината му чрез наказание. Детето, което е жертвата, трябва да се интегрира отново в класа и да се окуражи да развива силните си страни."
3. "Детето в такива ситуации е потиснато. Тези случаи са примери за насилие, които могат да доведат до сериозни конфликти. Липсата на толерантност пречи на агресивните деца да се социализират. Интерактивните игри и отборните занимания са възможно решение. Те карат всеки участник да се чувства ценен. Учителят има водеща роля, но проблемът не може да се разреши без помощта на семейството. Тренинги между учители и родители могат да бъдат полезни, ако проблемът е по-широк. Това е ангажимент на цялото общество. Децата копират поведение от своите модели. Моделът трябва да се промени."

Най-важните последствия, които учителите посочват, са свързани със състоянието на ученика, който е засегнат, с целия клас и с общността. Много учители смятат, че детето, което е попаднало в центъра на подобни ситуации, е много вероятно да развие чувство за неадекватност, ниско ниво на самоувереност, чувство за социална изолация и комплекс за малоценност. Освен това ученикът няма да може да се доверява на учителите. Тези чувства могат да доведат до явна агресивност и насилие от страна на детето и следователно до влошаване на атмосферата в клас. Възможно е проблемите от училище да повлияят на цялостната личност и поведението на бъдещия възрастен. Решението трябва да се търси както със самия ученик така и с целия клас. Това включва честни и открити разговори с децата и техните родители. Нужно е детето да се чувства сигурно, че ситуацията ще се подобри. Изключително важно е децата да формират умения за самоизследване и самоизразяване. Те трябва да се научат да приемат своите качества и уникалност. Мнението на учителите е, че това ще ги направи по-асертивни и ще повиши възможностите им за саморегулация. Принципът, към който всеки учител трябва да се придържа, е партньорството. Работата трябва да бъде по посока създаване и установяване на отношения на сътрудничество между учениците. Те трябва да разберат, че не е правилно да карат някого да се чувства по начин, по който те самите не биха искали да се чувстват.

В Секция IV изследваните лица трябва да отговорят на следният въпрос: **“Какво означават за вас насилието, тормозът и обидите, нанасяни върху деца от други деца или възрастни?”** и да опишат три ситуации, които макар и да не са наказуеми, са прояви на тормоз или агресия. Необходимо е да се опишат ситуацията така, както са били чути, или от личен опит в работа с деца, или както са научени от медиите.

Трите най-показателни истории:

1. "Наскоро в клас един ученик унижи няколко свои съученици заради картинка, която му дължали. Накарал ги да легнат на земята, а той ги яздил като кон. Децата плачели, но той изобщо не осъзнавал какво им причинява."
2. "Насилието е неприемливо. Много често се налага да спирам разгневени родители да поемат закона в свои ръце и да се държат грубо и агресивно с дете, което е направило нещо на тяхното дете."
3. "Един ден в клас учениците работиха самостоятелно и мълчаливо. Един ученик направи коментар за това, че друг негов съученик е беден пред целия клас. Думите му нараниха другото дете и той се защити с насилие. Макар да успях да спра боя, детето беше наранено."

Учителите най-често споделят за подигравки и вербално насилие спрямо различно дете (дрехи, тегло, социален статус), обиди между ученици, кражби на пари и вещи. Боят е също част от по-големия проблем във връзка с децата. Вземането на храна е също често срещана ситуация в училище. Някои учители дават примери за родители, които се опитват по агресивен начин да разрешат проблемите на децата си с други деца в училище.

## Непедагогически персонал

---

Анкетирани са 57 лица, които са от непедагогическия персонал в училището - 11% от тях са мъже и 89% - жени. Тридесет и два процента от изследваните лица попадат във възрастта 50-59 години, 27% от тях са на възраст между 40 и 49 години, 21% са във възрастова група 30-39 години, 14% са на над 60-годишна възраст и 5% са на възраст между 20-29 години. Най-голям процент от респондентите (40%) са с трудов стаж между 0 и 5 години, 30% - 11-20 години, 19% са работещи между 6-10 години, 9% - 20-30 години и 2% са със стаж 40-45 години.

В Секция II са представени ситуации, на които анкетираните лица трябва да си представят, че стават свидетели и да оценят нивото на сериозност, което биха дали на всяка от ситуацияите.

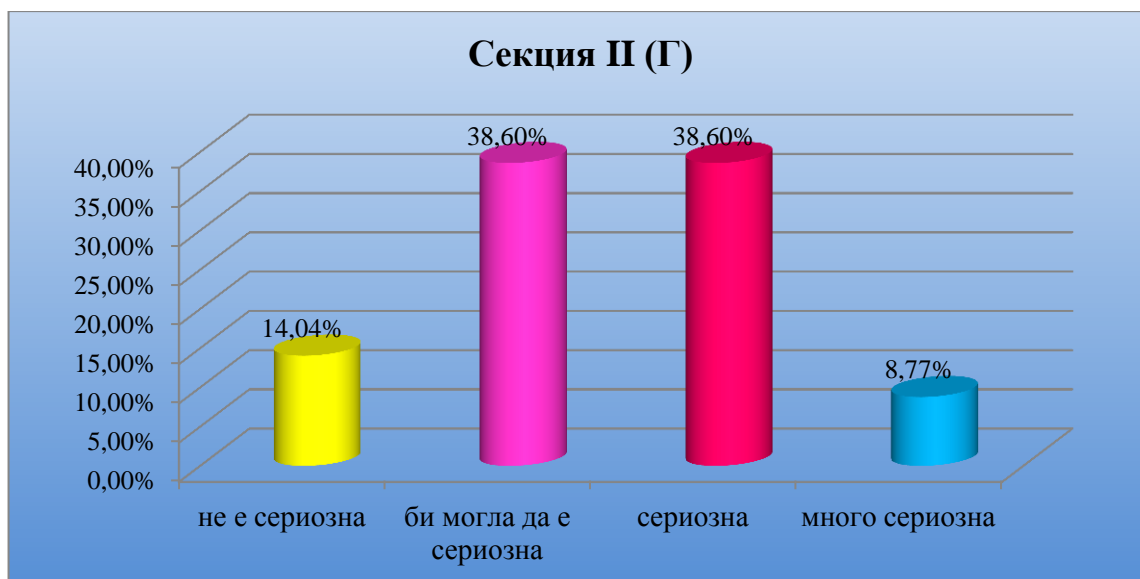
Първата ситуация е **„Деца са в междучасие. Група деца се събират около дете от ромски произход, казват му нещо и побягват. Детето понечва да реагира, но се отказва. Същият епизод се случва отново още няколко пъти.“**. Шестдесет и осем процента от попълнителите въпросника мислят, че ситуацията, в която деца вербално обиждат свои съученик от ромски произход, би могла да бъде сериозна. Ситуацията е сериозна за 17%, за 4% - е много сериозна, а 11% смятат, че не е.

Втората ситуация е **“Дете плаче. Питате го какво се е случило и то ви обяснява, че кутията му за моливи, заедно с всичките моливи в нея, е изчезнала – някой отново му е погледил номер. Проблемът е, че винаги когато кутията се намери в последствие, съдържанието ѝ е съсипеано и част от нещата липсват.”**. Четиридесет и четири процента вярват, че ситуацията би могла да бъде сериозна, 35% я определят като сериозна, а за 9% е много сериозна. Дванадесет процента са на мнение, че тя не е сериозна.

Третата ситуация е **“Камен иска от Божидар част от закуската му със заповеднически тон. Божидар му дава. След няколко минути Камен отново иска парче от закуската със същия груб тон. Божидар му дава отново неохотно, никак не е щастлив, но не казва нищо.”**. Четиридесет и два процента считат, че това е сериозна ситуация. Систематичното вземане на закуската на дете от съученик се разглежда като много сериозна ситуация от 12% от запитаните. Тридесет и седем процента мислят, че тя би могла да бъде такава, а 9% - че не е такава.

Четвъртата ситуация е **“В междучасието четири момиченца си говорят помежду си, като от време на време се смеят. Дочувате, че си говорят за една тяхна съученичка – Роза. Коментират дрехите ѝ, прическата ѝ и че е глупава. Това и друг път се е случвало в класа и Роза изглежда доста изолирана.”**. Процентното разпределение на отговорите, които са посочили респондентите е представено на фигура 16.

фигура 16



От фигурата се вижда, че еднакъв процент от анкетираните лица (по 39%) смятат, че ситуация, в която група момичета говорят зле за своя съученичка, която изглежда доста изолирана, е сериозна или може да бъде сериозна. Девет процента я определят като много сериозна, а за 14% тя не е сериозна.

В Секция III изследваните лица дават отговор на въпроса дали някога са били свидетели или са чували за подобни ситуации като описаните по-горе. В таблица 4 е показано процентното разпределение на отговорите, които са посочили анкетираните лица.

таблица 4

Ставали ли сте свидетел някога или чували ли сте за подобни ситуации?			
Отговори на анкетираните лица	Мъже	Жени	Общо
Да	11%	63%	74%
Не	0%	26%	26%
<b>Общо</b>	<b>11%</b>	<b>89%</b>	<b>100%</b>

От таблицата става ясно, че 74% от анкетираните лица са ставали свидетели или са чували за подобни ситуации. Този отговор са посочили всички изследвани мъже (11%) и 63% от жените. Двадесет и шест процента избират отговор „Не“.

Трите най-показателни коментара по отношение на „последствията“, „решенията“ и „допълнителните коментари“ са:

1. „Агресия, бой, изолация и отчуждение, ниска увереност в децата, които са жертви на насилие. Разговори с децата за изясняване на ситуацията, разговори с родителите. Различията между хората не бива да разрушават отношенията.”
2. “Някои ученици може да решат, че всичко име позволено и могат да нараняват и тормозят другите безнаказано, учениците, които са жертва имат ниска самоувереност. Особено лошо е, когато децата са отгледани в расизъм – да мразят ромите, само защото са роми. В училище има толерантност. В допълнение – проектите като „Шарена черга“ помагат на децата да подобрят отношенията си с другите. Работата трябва да се концентрира върху семействата на агресивните деца. Работа с педагогическия съветник/училищния психолог.”
3. “Насилие, безредие... Строго наблюдение от персонала. Децата внасят негативност отвън – от приятели, телевизия, интернет. Детските филми – твърде много насилие и порнография.”

Запитаните изказват становището, че описаните ситуации водят до агресия, бой и насилие. Те посочват последствията за личността на тормозените деца. – изолация, отчуждение, ниска самоувереност. Те също така вземат под внимание причините децата да използват насилие в училище. Една от тях е, че децата може би вярват, че поведението им ще остане несанкционирано. Анкетираният подчертават, че някои деца са възпитани в расизъм. Възможните решения на непедagogическия персонал са разговори с децата и техните родители, работа със семействата на агресивните ученици, работа с педагогическия съветник и училищния психолог, контрол от персонала. Допълнителни коментари бяха направени относно негативното влияние на телевизията и интернет върху децата. Подчертава се фактът, че филмите за деца са пълни със сцени на насилие и порнография. Посочват се също така влиянието на приятели, семейство и социална среда. Запитаните изказват убеденост, че хората могат да намерят общи интереси и прилики помежду си, ако действително имат желанието да опознаят собствените си култури и обичаи. Тяхното мнение е, че межкултурните различия не бива да са пречка пред взаимоотношенията.

В Секция IV запитаните трябва да отговорят на следния въпрос “**Какво означават за вас насилието, тормозът и обидите, нанасяни върху деца от други деца или възрастни?**” и да опишат три ситуации, които макар и да не са наказуеми, са прояви на тормоз или агресия. Необходимо е да се опишат ситуацията така, както са били чути, или от личен опит в работа с деца, или както са научени от медиите.

Грите най-показателни истории:

1. “Две момичета от шести и седми клас си разменят обиди, а едната нарича другата *кифла*. Те са готови да се сбият. Чувала съм, че понякога боят прераства в нещо по-сериозно. Вербалната агресия и тормозът влияят негативно както върху жертвата така и върху насилника.”
2. “За мен форма на агресивно поведение, засягащо цялото общество, е безсмисленото унищожаване на пейки в парковете, автобусни спирки, драсканици върху скоро боядисани стени.”

3. “Учител обяснява на родител, че неговото дете има трудности в клас. Родителят изслушва спокойно и с разбиране думите на учителя. След като разговорът е приключил, родителят започва да крещи на детето си. Виждал съм сцени на физическо насилие над детето. Противопоставял съм на поведението на такива родители.”

Голяма част от непедагогическия персонал в училище смята, че вербалната агресия е много често срещана сред децата. Те също така споделят, че обидите и подигравките нерядко прерастват в бой, който може да бъде действително сериозен за участващите деца. Боевете са резултата от неспособността на децата да разрешават конфликтите по мирен начин. Липсата на толерантност е друг проблем, който непедагогическият персонал припознава като фактор за насилието в училище. Мнението на повечето от запитаните е, че децата имат предубеждения, насадени от родителите им, и затова са агресивни спрямо различните си съученици. Коментарите по отношение на нетолерантността подсказват, че понякога децата са изцяло неосъзнати за различието. Пример за това са разкази за подигравки от страна на деца към техен съученици с увреждания. Възпитанието в семейството се сита за основа на детското поведение в училище и към другите хора изобщо.

Резултатите от проведеното проучване във фокус групи и изследване позволява извеждането на някои основни препоръки и предложения. На първо място информираността на учениците относно формите на насилие трябва да се разшири и задълбочи. Работа по посока развитие на емоционалната интелигентност на децата е една стъпка към по-добри умения за справяне с агресията.

Учителите и родителите трябва да окуражават децата да опознават себе си и другите и да приемат различието с цел повишаване на потенциала им за справяне с предизвикателствата на днешния свят. Развитие на уменията на децата да се справят с конфликтите съзнателно и ненасилствено е особено важно за тяхното бъдещо социални и междуличностни взаимоотношения и тяхното развитие като хора.

Всяко дете има възможността да израсне отговорен и успешен възрастен. Това трябва да бъде основният принцип при работата и общуването с деца. Задачата на учителите и родителите е да покажат на децата, че те имат способността да се справят, както и да им помагат да намерят алтернативи на разрушителното и саморазрушително поведение. Тази отговорна задача може да бъде осъществена чрез интерактивни методи. Те позволяват на децата да отключат потенциала си и да разкрият творческите си дарби, същевременно придобивайки увереност в собствените сили.

## Добри практики

---

Асоциация Родители работи в областта за изграждане на качествени и ефективни отношения в училище и изграждане на училищна общност, в която активно се включват децата, учителите и родителите. Както и изграждане на ефективна система за превенция на насилието сред децата.

### **Проект „Споделени мигове“**

Изпълнител: Асоциация Родители и 6 училища в София

Проектът е финансиран от Европейския социален фонд 2007 – 2013 г., по оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, схема за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ BG051PO001/07/4.2-01, схема „Да направим училището привлекателно за младите хора“.

Проектът беше със срок 18 месеца, в периода юни 2008-декември 2009 г. Целевата група на проекта бяха деца на възраст 11-13 г. и вторична целева група - учители и родители.

Целевата група бе избрана въз основа на специфичните задачи на възрастта и спецификата на образователната система в България. От една страна това е възрастта на навлизане в пубертета с радикалната промяна на жизнената перспектива, с промяната в потребностите и с промяната на значимите за детето групи и индивиди. От друга страна, в тази възраст ученикът сменя парадигмата си на обучение, минавайки от един учител в начален етап към множество предметни учители. За много деца това е и момента на смяна на училището, от което следва адаптация към нова среда и нов модел на общуване често съпроводен с проблеми от различно естество.

Целта на проекта беше подкрепа за изграждане на културни и ценностни общности на децата, учителите и родителите в 6 софийски училища, подпомагане развитието на личностния потенциал и социализацията на децата.

За постигане на целта бяха извършени съответните подцели/задачи:

- ▶ Създаване на културен календар на училищата с общностни събития и кампании;
- ▶ Изграждане на училищен капацитет чрез обучения и създаване на методология за провеждане на общностна културна дейност и ритуализация в училищата;
- ▶ Осъществяване на общности събития и кампании в рамките на една учебна година и половина;
- ▶ Изграждане на социални умения и нагласи при учениците в училищната общност;
- ▶ Създаване на партньорска мрежа от училища за осъществяване на съвместна културна общностна дейност;

- ▶ Разпространяване на изпробваните добри практики чрез публикуване на материали и интернет.

### **Проект “Виртуално и реално насилие – превенция чрез интерактивно обучение в училища”**

Изпълнител: Асоциация Родители и Фондация ПИК, септември 2007г. – февруари 2009г.

Проектът “Виртуално и реално насилие – превенция чрез интерактивно обучение в училища” е финансиран от Фондация „ОУК“ – Швейцария. Основната цел на проекта е да подпомогне децата в училище да осъзнават, да разбират, да придават личен смисъл на и да се предпазват от рискове и насилие на границите на виртуалното пространство и реалността.

Превенцията и съзнателната самозащита ще се постигнат с развитието и провеждането на лично центрирано интерактивно обучение в рамките на формалното образование – основни и средни училища. Като подкрепа на предлагания курс за дискусии и изграждането на умения сред учениците ще се търси активната ангажираност и на родителите, учителите и училищната администрация. Проектът цели и постигането на информираност в по-широката общественост и повлияване на обществените нагласи и държавните образователни политики. Очаква се проектът да събере надеждни данни за изследване и потвърждаване на факторите, които са в основата на поведението на децата в свързаните с интернет рискове. Това от своя страна би обосновоало последващи предложения и законови действия за повишаване на информираността на учениците чрез обучение за приликите и разликите между виртуалността и реалността, за опасностите в интернет, правилата за безопасна употреба на мрежата и нетикета и за развиване на техните умения да ползват по-ефективно ИКТ за учене през целия живот.

Целевите групи на проекта са ученици, родители, учители и училищната администрация. Курсът от интерактивни теми цели подобряване на уменията на учениците за разпознаване на рисковете в реалния и виртуалния свят и за справяне с тях и възникналите проблеми. Ползата от предлагания курс за родителите е голяма, тъй като занятията се провеждат като алтернатива на тъй наречените свободни часове (когато отсъства учител и липсва заместник). Позитивен ефект за учителите е подобряване на комуникацията им с класа. За успеха на проекта на първо място бе ролята на училищната администрация, потвърждаваща, че подобряване на училищната среда може да се случи само ако има партньорство между отделните училищни звена.

Резултатите от проекта са:

- ▶ Създаване на екип от експерти в областта на виртуалната култура, интернет, личностното учене, детската и възрастовата психология за разработване на

интерактивен курс, обучение на обучители и супервизия на провежданите занятия. Проведени са обучения за обучители в София, Варна и Димитровград.

- ▶ Разработено съдържание и методология на интерактивен курс “Виртуално и реално насилие – превенция чрез интерактивно обучение в училища” за ученици от основни и средни училища – 25 теми за ученици между 11 и 14 години и за ученици между 15 и 18 години.
- ▶ Тестване на учебната методика в 3 училища в София и преработване на част от модулите в съответствие с резултатите от тестването.
- ▶ Издаване на Наръчник за обучители с темите от курса и методологически указания – одобрен от Министерството на образованието, младежта и науката.
- ▶ Създаване на Интернет-базирана платформа и уебстраница на проекта за координиране на процедурите и задълженията на всички включени страни.
- ▶ Извършване на входно и изходно проучване на нуждите и нагласите на децата (500 респондента) относно рисковете на виртуалното пространство.
- ▶ От учебната 2009/2010 година осигуряваме практика на студенти от специалност «Психология» от Софийския университет «Св. Климент Охридски».

Фондация Оук номинира проекта за най-добър социален проект на 2008 г. и подкрепи изготвянето и финансирането на следващ проект за срок от 3 години – „Центрове за свободно учен-Е в подкрепа на училищата“. Целта му е да надгради и разшири досегашната дейност. Основната цел на проекта е курсът да премине под управлението на отделните общини, които желаят да го въведат в своите училища. През месец септември 2011 г. ще бъде издаден втори том на наръчника с 17 интерактивни теми, доразвиващи курса, както и кратък наръчник за родители.

### **Българска линия за онлайн безопасност**

Изпълнител: Асоциация Родители и Фондация ПИК, юни 2010г. – март 2012г.

Проектът Safer Internet BG SIC стартира от 1 юни 2010 г. с подкрепата и частичното финансиране от страна на Европейската комисия и надгражда над предишни два проекта по Програма „Безопасен Интернет“ на Европейската комисия. В рамките на единия предишен проект е изграден и се поддържа Националният център за безопасен Интернет, а в рамките на другия предишен проект стартира Гореща интернет-линия за приемане на сигнали за незаконно и вредно за деца съдържание и поведение в Интернет, която спомага за ограничаване на детската порнография и на злоупотребата с деца през интернет.

Новият проект цели създаване и поддържане на консултативен център за оказване на помощ при проблеми, свързани с безопасността на децата в Интернет и линия за онлайн безопасност чрез консултации по телефон, онлайн канал за разговор в реално време, електронна поща и срещи. Консултативният център е създаден и се управлява от Асоциация Родители в партньорство с Фондация „Приложни изследвания и комуникации“, която ръководи Националният център за безопасен интернет.

За да може да се изгради консултативният център е необходимо да се осигури 25 % съфинансиране от национални източници. Според одобрения от ЕК бюджет на проекта съфинансирането би трябвало да покрие оборудването на центъра с 3 работни станции, сървър с база данни и съответен софтуер. Осигурена е подкрепата на трите мобилни оператора в България, които предоставиха кратък номер 124 123. Цената на обаждане е 0,15 лв., независимо от продължителността на разговора.

Консултативният център работи като гореща телефонна и онлайн линия по 6 часа в работни дни, с по 2-ма дежурни оператори и 1 супервизор на смяна. Операторите и супервизорите са обучени психолози и педагози, които преценяват сериозността на всеки случай, консултират и при необходимост насочват детето-жертва за по-нататъшна консултация и/или терапия към компетентните институции. Центърът работи в тясно сътрудничество с Горещата интернет-линия за борба с незаконно и вредно за деца съдържание и рисков поведение в Интернет. Линията за онлайн безопасност пренасочва сериозните сигнали за интернет престъпления или злоупотреба с деца към Горещата линия, където след обработка се предприемат оперативни законови действия съвместно с полицията.

### **Наръчник за родители на първокласници „Добре дошли в училище родители“**

Изпълнител: Асоциация Родители, 2009г, 2010г, 2011г

Целта на проекта е да подпомогне адаптацията на първокласниците и техните родители към новата среда в училище като даде разностранна полезна информация на родителите за особеностите на този етап от развитието на децата им. Не по-малко значим резултат, преследван от проекта, е изграждането и укрепването на връзките между семейството и училището в най-добрия интерес на децата.

В наръчника е обобщен многогодишният опит на екипа на Асоциация Родители, натрупан в процеса на работа със семейства и училища. Разгледани са различни теми, засягащи живота на децата в училищната среда: задачите на възрастта, дневният режим, помощта на родителите, организацията на учебния ден, училищните тоалетни, медицинското обслужване, храненето в училище, взаимоотношенията в класа, отношенията с учителите, безопасното използване на Интернет.

Наръчникът се издава за 3 поредна година. Поради големия интерес през 2010 г. бяха отпечатани 20 хиляди бройки.

## **Проект „Фамилатлон – празник на семейството, спорта и здравословния начин на живот“**

Изпълнител: Асоциация Родители, 2009г, 2010г, 2011г

Целта на проекта е да промотира идеята за семейния спорт като основен източник на семейно здраве. В съответствие с целта проектът работи за:

- да постави в публичното пространство въпроса за създаване на достатъчно условия за развитие на семеен спорт;
- да даде възможност на семействата в София да експериментират в рамките на един ден с различни видове спорт, подходящи за практикуване в семейна среда;
- да предостави на семействата информация относно възможността за практикуване на различни видове спорт на територията на столицата;
- да представи европейското измерение на идеята за семейното здраве като основа за устойчиво развитие;
- да създава мрежа от клубове и организации, подкрепящи идеята за осигуряване на пълноценно и активно свободно време за децата и семействата.

## **Проект „Училище без насилие“ - УНИЦЕФ България**

Проект „Училище без насилие“ е финансиран от УНИЦЕФ и е реализиран съвместно от Държавната агенция за закрила на детето, Софийска община, Министерство на образованието, младежта и науката, Дружеството на психолозите и други институции. В рамките на програмата си за сътрудничество с Правителството на България и като част от мисията си, УНИЦЕФ България залага закрилата на децата от насилие, експлоатация и злоупотреба като една от приоритетните си области на работа в страната.

Целта на проекта е създаване на безопасна и подкрепяща среда в училище чрез директна работа в училища с деца, учители и родители. Работата стартира в 7 пилотни училища в гр. София за учениците от 5, 6 и 7 клас, като за учебната 2008-2009г. проектът е адаптиран и за децата от 1 клас.

Проектът „Училище без насилие“ е българският вариант на най-ефективната „анти-булинг“ програма в света – тази на норвежкият психолог Дан Олвеус. („Анти-булинг“ се наричат програмите насочени срещу насилието и най-вече срещу тормоза в училище.) Нейната ефективност е толкова голяма, че в различни варианти тя е въведена в повече от петдесет страни от всички континенти. Основната идея на тази програма е, че е невъзможно да се справим с тормоза между децата в училище, без обединените усилия на родители, учители, деца и обществото като цяло. Това обаче става на принципите на строги норми и ограничаване на неприемливото поведение на децата, чрез последователност в прилагането на ненаказателни, нефизически санкции за нарушаването на правилата и чрез активно включване на възрастните в ролята им на авторитети и ролеви модели.

На национално ниво усилията се фокусират върху укрепване на капацитета на системата за закрила на детето за идентифициране и адекватно реагиране в случаи на насилие над деца чрез откриването на Национална гореща телефонна линия за деца. Тя има национално покритие, безплатна е за този, който се обажда и спазва принципите на конфиденциалност и анонимност. Линията предоставя кризисна интервенция, консултиране, специализирана информация за правата на децата, и насочва децата към подходящите социални услуги. В случаите, когато съществува опасност за живота и здравето на детето, екипите, обслужващи линията, осъществяват пряка връзка със службите за спешно реагиране - Бърза помощ, Полиция, Пожарна. Горещата телефонна линия помага за укрепването на националната система за закрила на децата и хармонизира националните практики. Към днешна дата, националната линията 116 111 се поддържа от Държавната агенция за закрила на детето.

### **Проект „Засилване на общественото доверие и изисквания към съдебната система в България чрез подобряване на познанията на младежите за работата на съда“**

Изпълнител: Фондация „Джендър образование, изследвания и технологии” (ДОИТ) с финансовата подкрепа на USAID

Младежите – ученици от горните класове в гимназията, които скоро ще станат пълнолетни и ще завършат училище, представляват възрастовата група, която е най-силно изложена на въздействието на различни социални, образователни и политически фактори. Намирайки се на прага на независимия живот те се нуждаят от формиране и осмисляне на нагласите си към важните държавни институции. Съдебната система и самият съд са сред институциите, които се възприемат и към които се подхожда с известни задръжки и страх, а в същото време те са сред най-критикуваните в общественото пространство.

Проектът дава възможност за придобиване на основни знания относно структурата и функционирането на съда, както и по-дълбоко разбиране на двата нови закона – Закона за защита срещу дискриминацията и Закона за защита срещу домашното насилие. В рамките на проекта се предвижда разработване и прилагане на учебна програма, която ще осигури придобиването на основна правна грамотност от страна на учениците от гимназиалния курс и ще запознае избрани групи от тях със структурата и работата на съда.

**Основната целева група** на проекта са младежите на възраст от 16 до 18 години, момичета и момчета от всички етнически групи без дискриминация по какъвто и да е признак.

#### **Програмата обхваща следните основни теми:**

- ▶ Организация на съдебната система в България. Подведомственост и подсъдност.
- ▶ Извънсъдебни способи за разрешаване на спорове

- ▶ Въведение в темата за правата на човека; за правото на честен процес и защита.
- ▶ Организация, структура и правомощия на Съда на Европейските общности в Люксембург, Европейският съд по правата на човека в Страсбург, Комитета по правата на човека към ООН.
- ▶ Отношение между актовете на нашите съдилища и международните съдилища.
- ▶ Гаранции за компетентност, независимост и безпристрастност на съда
- ▶ Основни действащи лица в съдебните производства. Основни права на страните в различните видове съдебни производства.
- ▶ Право на защита и право на безплатна правна помощ.
- ▶ Въведение в темата за насилието спрямо жените и децата - предпоставки за възникването на насилието и връзката между дискриминация и насилие. Правна регламентация, определение и видове насилие.
- ▶ Домашното насилие – определение и форми на проявление. Приложение и основни процедурни аспекти на Закона за защита срещу домашното насилие.
- ▶ Приложение и основни процедурни аспекти на Закона за защита срещу дискриминацията

В края на проекта се очаква интересът на училищните ръководства към подобни инициативи да нарасне и те активно да търсят сътрудничество за прилагане на подобни програми в рамките на гражданското образование. Очаква се също доверието на младежите в системата на правосъдието да нарасне и те да бъдат по-добре подготвени за новата действителност и изискванията, свързани със задълженията по Закона за защита срещу дискриминацията и закона за защита срещу домашното насилие и по-общо правната среда на ЕС, както и за заемане на активни граждански позиции.

**Проект „Превенция на насилието срещу и между децата: дали насилието е заложено в момчетата по рождение и как да ги предпазим от заучаването на насилническо поведение“**

Изпълнител: Фондация „Джендър образование, изследвания и технологии” (ДОИТ) с финансовата подкрепа на Фондация „ОУК“ Швейцария

Насилието и злоупотребата са навсякъде около нас. Ако до преди десет години официалната политика беше да се отричат или прикриват случващите се актове на насилие, сега сме свидетели в ежедневието на широкото разпространение и разнообразните форми на насилието и злоупотребата. Особено тревожно е насилието

срещу и между децата: насилието на улицата и насилието в училище. Коренните причини на насилието и злоупотребата с децата са различни: бедността, маргинализацията, властовите взаимоотношения, патриархалните нагласи, радикалните промени в социалната среда, класовата диференциация, разширяването на пропастта между тези, които имат и тези, които нямат и създаването на социално напрежение.

Целта на този проект е да се съсредоточи вниманието върху поведението на момчетата и да планира подробно образователна програма, въз основа на внимателно изследване на тези причини, групите деца, които те засягат особено силно и по-специално да се насочи към промяна на нагласите на момчетата към насилието и злоупотребата.

### **Проект „Изграждане на умения сред преподаватели и възпитатели в образователната система в България за борба с тормоза и насилието в училищна среда“**

Изпълнител: Фондация „Джендър образование, изследвания и технологии” (ДОИТ) с финансовата подкрепа на Фондация „ОУК“ Швейцария и the Global Fund for Children.

**Причините и факторите**, определящи проявите и агресивното поведение на децата, са сложни и обикновено произхождат от дълбините на социалното напрежение, нестабилната семейна среда, различните очаквания, които възлагаме на момчетата и момичетата, поляризираното материално положение и влиянието на медиите. Ако търсим причините, то е, за да можем да въздействаме и преобърнем тенденциите, набиращи скорост в училищна среда.

**Целта** на настоящия проект е да противодейства ефикасно и директно на тормоза между децата в училище. Програмата се отличава от познатите методически подходи, защото разглежда явлението в неговата цялост и предлага комплексни мерки за неговото решение. Тя възприема училището като жив организъм и му въздейства на всички нива: ученик, класна стая, училище, общност.

**Целевата група са** учители, класни ръководители и педагогически съветници, както и ученици на възраст от 7 до 16 г. Проектът се изпълнява в 5 региона на България.

#### **Основните цели на проекта са:**

► Да се създадат условия за намаляване насилието срещу и между децата чрез повишаване на чувствителността на обществото и професионалистите, работещи в образователната система с деца от 7 до 16 г., относно въздействието на тормоза и насилието сред децата върху тяхното физическо и психологическо състояние и върху успеваемостта им в училище.

- ▶ Да се разработи и адаптира широка образователна програма за премахване на насилието и тормоза сред децата в училищна среда, основана на съществуващия международен опит и националната действителност.
- ▶ Да се допринесе за по-добрия климат в образователните и социалните институции, превръщайки ги в по-сигурно място за децата, както и за намаляване на отпадането от училище.

### **Проект „Подкрепа на деца с емоционални и поведенчески затруднения“**

Изпълнител: Фондация „Партньори-България“

С нарастване броя на децата с емоционални и поведенчески затруднения все повече нараства и интересът към тях и към начините за справяне със специфичната ситуация, в която се намират. Липсата на цялостна политика, ефективна методика на работа и практически ръководства за справяне с този актуален и значим проблем, насочи усилията на фондация „Партньори-България“ към разработването на пилотен проект в подкрепа на децата със значителни емоционални и поведенчески затруднения.

Деятелността на Фондацията е насочена най-вече към работа със заинтересованите представители на общността - семействата на децата, училищни, здравни и социални служби, неправителствени организации - както и към директната работа с деца във възрастовата граница от 3 до 12-годишна възраст.

Фондация „Партньори-България“ работи в изградените ресурсни центрове в два български града Дупница и Самоков като ръководи дейността си, спазвайки принципа за най-добрия интерес на детето, съчетавайки практическата и консултативна работа с развитието на капацитета на семействата, учителите и персонала на социални заведения, полагащи грижи за деца с емоционални и поведенчески затруднения.

Проектът е насочен и към повишаване на социалната компетентност по отношение потребностите на децата от целевата група. Той съдейства за създаването на мрежа за взаимопомощ от семейства, чийто деца са в подобна уязвима ситуация.

## Анализ на фокус групи

---

Настоящият анализ на проведените фокус групи има следната структура. Всяка фокус група е описана отделно. Първата се състои от един въпрос, а останалите три включват четири въпроса, споменати при всяко описание. Анализите започват със заглавие. Те посочват мястото и времето на провеждане.

### Първа фокус група

---

Първата фокус група се е състояла на 30 април в офиса на ЦОИ. Групата включва 14 души – 1 училищен психолог, 1 главен счетоводител, 1 заместник-директор и 11 учители. Всички участници са жени.

**“Какви са новите образователни нужди в началния етап на образование предвид променящия се социален контекст в страната и в рамките на европейската общност?”**

Най-често даваният отговор на въпроса е нуждата от включване на интерактивни методи на обучение. Това се отнася до ролеви игри и дискусии на казуси. Седем души изказват това становище. Петима от участниците смятат, че по време на летните ваканции децата трябва да са ангажирани в различни организирани събития и дейности. Същият брой от професионалистите, че целодневното училище може да бъде възможно разрешение спрямо липсата на децата на позитивни и смислени занимания извън училище. За петима души съществува сериозна необходимост от увеличаване на броя на часовете по Български език. От друга страна трима от присъстващите (21%) считат, че учебният материал в прекалено сложен и остарял. Те предлагат опростяването и осъвременяването му. Двама от участниците предлагат по-голяма част от учебната програма да бъде заета със спорт.

Структурата на класовете също трябва да се промени. Трима от професионалистите предлагат намаляване на учениците в клас. Това ще помогне на учителите да отделят индивидуално внимание на всяко дете и следователно да разберат неговите специфични нужди и предизвикателствата, които то среща. Организирането на групови срещи преди началото на учебната година би спомогнало за по-бързата и успешна адаптация на децата към новата среда и нейните изисквания. Някои от учителите считат, че учебниците и помагалата трябва да бъдат безплатни. Това се налага поради финансовата невъзможност на някои семейства да осигурят материали на децата си, което се в даден момент се превръща в проблем за самите деца.

Важно е възрастните да осъзнават влиянието, което медиите имат върху поведението и личността на децата. В тази светлина ролята на семейната среда е особено формиращо за характера и светогледа на децата. Предложение в този ред на мисли е организирането на тренинги за родители, по време на които те да учат как да общуват с децата си и също да се информират за актуалните задачи на възрастта пред потомството им. Това би могло да подобри семейната среда, толкова важна за благосъстоянието на

детето. Учителите трябва да повишат квалификацията си в области като работа с деца със специални образователни нужди.

Комуникацията между учители и родители е основна част при разрешаването на проблемите на децата и навременното реагиране в конкретни случаи.

Сътрудничеството с различни институции е необходимо за създаването на подходяща учебна атмосфера за всички деца, включително тези със специфични нужди.

## Втора фокус група

---

Втората фокус група е проведена на 11 юни 2011 в офиса на ЦОИ. Броят на участниците е шест – четири жени и двама мъже. Петима от тях са учители по различни дисциплини (Математика, Български език и литература, История) и един е образователен специалист.

**Въпрос 1: “Какви са новите образователни нужди в началния етап на образование предвид променящия се социален контекст в страната и в рамките на европейската общност?”**

От голяма важност е развиване на уменията на деца в сферата на компютрите и интернет технологиите. Те са необходими както в различни аспекти в съвременния свят, така и в изграждането на способности за безопасно сърфиране във виртуалния свят. Рисковете са разнообразни, но най често споменаваните са срещата с непознати хора в мрежата. Децата са доверчиви дори към непознати и не предполагат за намеренията, които някои хора могат да имат към тях. Интернет безопасността е ключово умение за компютърната компетентност.

Повишаването на мотивацията на децата в училище и формирането на положителна нагласа към правилата и готовност за тяхното следване са база за изграждане на позитивна атмосфера. Създаването на училища за родители ще подпомогне възрастните в научаването на методи и техники за проактивно и позитивно възпитание на децата. Това е ключът към изграждане на толерантност към различията. Фокус на образованието трябва да бъдат непреходните човешки ценности като любов, уважение към себе си и другите, знание, култура. Родителите имат водеща роля в живота на децата. Затова и учителите трябва да търсят помощ от тях при справяне с проблемите, възникващи в училище.

Децата със специфични образователни нужди трябва да бъдат взети под внимание. Тяхното място и участие в клас трябва да се преосмисли така, че те да се чувстват приети.

**Въпрос 2: “Предвид Вашия опит, какво е нивото на прояви на насилие сред връстници?”**

Според участниците във фокус групата в начален етап нивото е сравнително ниско, но то зависи от вниманието, което учителите и родители отделят на децата си. Някои учители смятат, че нивата на агресивност в училище да се повишават.

Макар в днешно време децата да са много информирани от медиите, все пак им липсват ясни правила за комуникация. Вероятно заради дългите часове пред компютъра те не са добре приспособени към социалното взаимодействие и не успяват да разпознават чувствата, свързани с тях. Последствие е чувство за неадекватност, което се явява фактор за агресивност и насилие.

**Въпрос 3: “Опишете прояви на насилие между връстници, за които знаете или на които сте били свидетели.”**

Физическата и вербална агресия винаги са паралелни явления. Най-честите прояви са грубост и емоционален тормоз над по-уязвими или различни деца. Различията в етническата принадлежност, интересите и възрастта са сред най-честите причини за конфликти. Заплахите и боят над по-малки ученици е сред срещаните форми на насилие в училище. Децата с по-големи финансови възможности са също обект на агресивност. Процесът е цикличен – децата, ставали жертви на насилие, започват да се държат агресивно към другите в отговор.

Един учител споделя за случай, в който момче използва психологически тормоз над свои съученици, докато накрая не е предупреден за изключване от училището. Друга история от опита на педагозите е свързана с умствено изостанало дете, което е тормозено от съучениците си. Те не разбират състоянието му и го карат да прави различни неща за тях, като не проявяват разбиране дори, когато момчето се разплаква.

**Въпрос 4: “Какви според Вас са начините за справяне с проявите на насилие между връстници? Какво би спомогнало за редуциране на тези прояви?”**

Редовната комуникация между учителите и родителите е необходима, за да се вземат адекватни мерки при прояви на агресивност. Превенцията е много важна част от цялостното намаляване на насилието в училищата. За тази цел у децата също така трябва да се формира критично отношение и да се стимулира споделянето. Когато все пак настъпи конфликт, възрастните не бива да си затварят очите, а да работят както с насилниците така и с жертвите.

Дискусии с децата са силно препоръчителни, тъй като те трябва да осъзнаят последствията от поведението си за самите тях и другите. С други думи децата трябва да разберат, че могат да управляват действията си и да избират как да отвърнат, когато някой ги обиди или провокира. Всяко дете трябва да разговаря самостоятелно с учителите си и с училищния психолог, за да има възможност да споделя мислите и чувствата си и да получава навременна обратна връзка за демонстрирано поведение. Родителите трябва да са информирани за случващото се с децата им и да са въввлечени в процеса. Ако е необходимо, те могат да участват в срещите.

Включването на часове по религиозни, здравни и културни въпроси в учебната програма би било полезно, тъй като ще разшири знанията на децата по темите и изгради в тях ценностни принципи. В такива дискусии трябва да се включват всички деца.

Сътрудничеството на училищата с други институции, свързани с грижата за децата, е необходимо, тъй като то ще осигури достъп на децата до различни социални ресурси.

## Трета фокус група

---

Третата фокус група е проведена на 14 юни 2011. Състои се от 15 жени, които са учителки в начален етап.

**Въпрос 1: “Какви са новите образователни нужди в началния етап на образование предвид променящия се социален контекст в страната и в рамките на европейската общност?”**

Социализирането на изолирани групи е основа за изграждането на толерантно отношение към различията между хората. Именно толерантността е първата стъпка към хармонични и стабилни междуличностни взаимоотношения. Тя е част от израстването на всеки индивид като личност и следователно трябва да се поощрява още в ранна възраст. По този начин може да се открие „златната среда“ в отношенията между отделни етнически групи и социални класи. Децата трябва да разбират, че всеки има своите качества и недостатъци, но като човек заслужава уважение.

Друга форма на отчужденост от страна на децата според учителите е прекомерното време пред компютъра. Учениците прекарват много време онлайн, играейки изпълнени с насилие игри. Училището трябва да бъде по-ангажирано относно научаването на децата как да избират кои игри да играят и кои сайтове да посещават, тъй като съществува опасност децата да копират видяното поведение в реалността.

Съществува нарастваща нужда от професионалисти в областта на детската психология в училище, с които децата да могат да разговарят и които да подпомагат общуването между ученици и учители. В тази светлина някои учители считат, че организирането на курсове и семинари за професионалисти и родители ще повишат сензитивността на възрастните към проблемите на децата и по този начин да им подпомогнат в изграждането на умения за своевременно реагиране в трудни ситуации. Създаването на метод за работа с агресивни деца е възможен начин за промяна на поведението и нагласата им. Необходимо условие за осъществяването на метода е определяне на ясни критерии за дефиниция на агресивни деца. Успехът на методиката се крие в идентифициране на факторите на поведението, тъй като просто етикетизирането на децата може да бъде самоизпълняващо се предсказание. Когато децата започнат да разглеждат себе си в определена светлина, е много трудно да променят перспективата си и те възприемат ролята на агресивно дете.

Цялата училищна общност трябва да бъде включена в усвояване на моделите на ненасилствената комуникация и разрешаването на конфликти. Превенцията на агресията е от важност. Работата на учителите и психолозите трябва да бъде насочена към децата и техните родители, за да се избегне ескалиране на насилието. Образованието на граждански теми би могло да способства за развитие на толерантно отношение към различията.

**Въпрос 2: “Предвид Вашия опит, какво е нивото на прояви на насилие сред връстници?”**

Макар в някои училища нивата на насилие да са ниски, цялостната картина е, че в начален етап се наблюдава високо ниво. Някои от участниците споделят, че в интернет има твърде много агресия, а в днешно време децата от ранна възраст започват да използват компютърни технологии и интернет. Това е обяснението за техните способности с новите технологии и запознатостта с различните възможности, които виртуалният свят предлага. Те използват социални мрежи и чат, за да общуват с приятелите си, но дори и в мрежата се наблюдава насилствена комуникация. Интернет може да създаде усещането за неуязвимост и анонимност, което в комбинация с липсата на формирани социални умения у децата, води до грубост и провокации.

Агресивността сред връстниците се базира на принципа „По-силният бие по-слабия“, който се демонстрира най-вече вербално. Въпреки това никога проява на насилие не би трябвало да се омаловажава – вербална или физическа. От друга страна децата с агресивно поведение не бива да се стигматизират, а да се изслушват и подкрепят в себеизразяването си. Участието на родители и учители е от голямо значение.

Притеснителна тенденция е използването на агресия и насилие като осъзната форма на поведение. Понякога хората се държат агресивно, за да се справят със стреса. Децата моделират поведението на възрастните и така репликират действията на родителите си в социална среда.

**Въпрос 3: “Опишете прояви на насилие между връстници, за които знаете или на които сте били свидетели.”**

Неконтролираното вербално поведение е една от основните прояви на насилие сред децата. За тях не съществува граница между вербално и физическо и грубите думи често довеждат до бой. Това поведение може да се види не само в училище но и на улицата и в градския транспорт. Обидите и дразненето са сред най-типичните прояви на агресия в първи и втори клас. Причините затова могат да се търсят в отношенията от детската градина и в семейството. Някои деца се затрудняват при адаптацията към новата среда и при контролирането на емоциите си. Това са предпоставки за сътрудничеството в клас.

По-пълните деца често са обект на подигравки, което може да е доста стресиращо за тях. Вследствие на емоционалния тормоз децата могат да развият комплекс спрямо външността си. Липсата на толерантност към различните деца е повторение на видят в семейството модел.

Някои деца са по-агресивни от други. Един учител разказва за случай, в който по-агресивно момче унижава и бие двама или трима от своите съученици, като ги кара да легнат на пода, докато той седи върху тях. Ситуацията се разрешава след поредица разговори.

Агресията е цикличен процес, в който едно дете, което е тормозен в училище, може да стане агресивно към някой от членовете на семейството си например. Освен това потискайки чувствата си едно тормозен дете може да започне да обвинява себе си и да развие комплекс за малоценност.

**Въпрос 4: “Какви според Вас са начините за справяне с проявите на насилие между връстници? Какво би спомогнало за редуциране на тези прояви?”**

Комуникацията е неизменна част от формирането на детския светоглед, но освен това децата трябва да бъдат насърчавани да участват в различни дейности извън училищен контекст. Спортите, изкуствата и отборната работа са едновременно приятни и изискващи взаимодействие с други хора, давайки им по този начин възможност за упражняване и натрупване на социални умения. Освен това децата учат много бързо през играта. Симулациите и интерактивните методи в училище спомагат за опознаването на децата както помежду си и така и сами себе си. Дискусии по вълнуващи или притеснителни дискусии въпроси също трябва да се осъществяват в училище. Мълчанието е знак на пасивност и поради това възрастните трябва да осъждат проблемите, за да покажат на децата позитивен стил на поведение.

Късометражните филми са начин за инициране на дискусии по важен въпроси. Децата също така могат да участват в пиеси за различни ситуации от реалния живот, които да им помогнат да разберат различните гледни точки – емоции, мисли и действия. Ролевите игри са пътят към по-добро разбиране и намаляване на реалните конфликти, позволявайки на децата да се поставят на чуждо място.

Ефектите от тези действия зависи от сериозността на ситуацията. Ако някои деца се нуждаят само от напътствие, то други имат нужда от дълъг разговор, за да разберат какво са сторили. Има и деца, които изискват специална подкрепа.

Всяка проява на насилие в клас трябва да се взема под внимание от учителите. Добре е те да обсъждат възникналите ситуации с участниците в конфликта и също така с целия клас. Разговор с родителите също е препоръчителен, тъй като те са хората с най-голямо влияние върху децата и би трябвало да знаят какво правят те в училище. Това не е наказателна мярка, а цели да покаже на детето погрешността на постъпката и загрижеността на възрастните относно това. Ако се прецени за необходимо, може да се проведе среща с психолог.

Сензитивността към насилието и неговата превенция е част от повишаване на силите на общността в справянето с агресията на ранен етап.

## Четвърта фокус група

---

Четвъртата фокус група се проведе на 18 юни 2011. Тя се съставяше от 11 участници – 9 учители в три различни училища, 1 помощник-директор и един експерт в образователната сфера.

**Въпрос 1: “Какви са новите образователни нужди в началния етап на образование предвид променящия се социален контекст в страната и в рамките на европейската общност?”**

Някои учители смятат, че гражданското образование е сериозна част от необходимия материал, който се очаква учениците да усвоят. Предложението може да се обясни с все по-нарастващата нужда, която възрастните съзират, младите хора да бъдат проактивни и да участват в обществения живот. Компютърните и интернет уменията също трябва да са застъпени в училище. Една от причините за това е, че те вече са важна част от цялостните умения на хората и са изискване за всяка работна длъжност. Друга причина е, че тези умения са ключ към източници на множество информация. Езиковата грамотност също е важно качество за бъдещето развитие на децата и затова трябва непрекъснато да се усъвършенства.

Някой от учителите виждат началния етап от образованието като началото на агресивността у децата. Възможно решение е увеличаване на знанията им и повишаване на компетентностите им, което се явява много важно за училище, в който учат голям брой деца от малцинствени групи. За подобряване на грамотността сред тези деца съществено място има предучилищното образование. То може да бъде в срок от една година или по-дълго. Тази мярка може да спомогне намаляване на неграмотността сред тези групи и интегрирането на децата в цялостен контекст. Именно за да се подобри грамотността на децата е препоръчително да не се допуска завършването на съответен клас без покриване на всички образователни изисквания. Поради невъзможността да се справят с проблемите в училищна обстановка и чувствата, произлизащи от тях, децата прибягват до грубост и агресия.

Според част от участниците във фокус групата целодневното училище в начален етап би могло да бъде от помощ на децата в напредване по различните предмети. Тази нужда се поражда от факта, че в повечето случаи децата, прибирайки се къщи след училище, не се занимават с домашните си работи, а играят компютърни игри или гледат телевизия.

**Въпрос 2: “Предвид Вашия опит, какво е нивото на прояви на насилие сред връстници?”**

Между 11 и 16 години децата могат да проявяват агресия, за да утвърдят лидерската си позиция. Според голяма част от присъстващите насилието е с нарастващ характер. Причини за агресията стават лична омраза или етническа нетолерантност. По наблюдения на учителите конфликтите започват от незначителни коментари от децата.

Това може да е породено от недоизградени социални и комуникационни умения, водещи до ниско самочувствие и неувереност.

**Въпрос 3: “Опишете прояви на насилие между връстници, за които знаете или на които сте били свидетели.”**

Някои от най-разпространените форми на насилие между връстници са психологическият тормоз, социална изолация и физическата агресивност. Децата често използват груби думи един към друг. Не са рядкост и подигравките спрямо някого без реална причина. Един от описаните от участниците случаи илюстрира как неефективната комуникация води до физическа агресия. Примерът е следният: двама ученици спорят помежду си кой е по-умен. Те защитават позициите си с оценките си по различни предмети. Едното казва, че другото е глупава, на което второто отвръща, че първото е грозно и оттам започва бой.

Етническата принадлежност също е една от причините за агресия между връстници, включваща грубо отношение, обиди и подигравки.

**Въпрос 4: “Какви според Вас са начините за справяне с проявите на насилие между връстници? Какво би спомогнало за редуциране на тези прояви?”**

Общуването е изведено като основна мярка за намаляване на нивата на агресия. Това означава разговори и дискусии относно поведението на децата. Единодушно семейният модел – родителски стил и семейна атмосфера – се разглежда като много важен за развитието на децата. При позитивните стил и атмосфера децата показват много по-ниски нива на агресивност. В тази светлина училищата за родители могат да способстват в голяма степен за превенцията на насилието сред децата.

Темата за човешките права трябва да се подхване отрано от родителите с техните деца. Децата е необходимо да разберат, че всички хора имат равни права независимо от пол, възраст, националност и етнически произход. Такива разговори ще повишат чувствителността на децата към различията между хората и едновременно с това и толерантността им един към друг. Предложено е да се въведат по-строги правила и санкции в случаи на насилие. Не всяко вербално насилие трябва да бъде наказвано, но все пак трябва да съществуват ясни правила за децата.

## Обобщение

---

Този анализ има за цел да представи отговорите на учителите и специалистите в областта на образованието на всички въпроси. Описанието на резултатите е дадено в хронологичен ред. Вижда се, че учителите си имат много помежду си в отговорите си и освен това се допълват. Посочени са възможните основни фактори за проявите на насилие и някои начини за евентуално справяне със ситуацията. Нивото на агресивност в началния етап на образованието е показано през погледа на участниците във фокус групите.

## Педагогическа общност

---

Педагогическата общност включва в себе си – децата, учителите и родителите. Целта на добра и ефективно функционираща среда е, че тя води до физическо, интелектуално и личностно развитие, социална интеграция на децата и младите хора.

Училището е ключовото място, където се срещат различните общности, свързани с личностното развитие на детето. Затова то има основна роля за изграждане на комуникация между всички участници в този процес. Възлова роля имат учителите като медиатори между всички членове на общността. Тази група има една от най-важните роли за изграждането на успешни комуникативни стратегии и умения у учениците. Те имат също така силно въздействие и пряк контакт и с родителите. От особено значение е учителите да бъдат подготвени не просто да прилагат методи за ефективна комуникация в работата си, но и да бъдат двигатели на процеса на разпространяване на тези методи сред общностите на учениците, родителите и останалите учители за привличането им към активно участие в училищния живот.

Все по-нарастващата необходимост за умения за ефективна комуникация, развитие на социални компетенции са в основата на новата визия за образованието и изграждането на успешни съвременни ученици. Зачестилите прояви на агресия, прекъснатият диалог между поколенията, слабата връзка между семейството и училището, недостатъчната ангажираност на младите хора с училищния живот – това са все прояви на нарушена или неефективна комуникация и нарушено функциониране на общността. Тъй като разглеждаме отношенията в общността като цялост, смятаме за редно да говорим за екология на междуличностните отношения в училище. При липсващи ефективни модели за подражание младите хора търсят във виртуалността компенсация на разкъсаните връзки в реалността или експериментират небезопасно различни поведения в ежедневието си живот.

Нашата цел е да се окаже подкрепа за изграждане на съвременна система за комуникация между всички членове на педагогическата общност – деца, учители, родители, училищното ръководство, непедагогическия персонал - базирана на принципите на ненасилствената комуникация и с използване на новите технологии на комуникацията. В основата е залегнало разбирането, че уменията за комуникация на учениците могат да бъдат развити единствено в контекста на общо подобряване на комуникацията във всички общности в училище чрез изграждане на ефективни връзки между членовете им.